

Vanjskopolitički položaj Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca godine 1919.

Pošto je regent Aleksandar 1. prosinca 1918 — pred izabranim skupom: delegacijom Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba iz Zagreba i predstavnicima srpske vlade Nikole Pašića — proklamirao ujedinjenje »Srbije sa zemljama nezavisne države Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstveno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca«, jedan je od prisutnih delegata Narodnog vijeća (dr M. Drinković) pohitao da sutradan javi pismom odsutnom predsjedniku Jugoslavenskog odbora dru A. Trumbiću da je uređeno kako se najbolje moglo i da »[...] nikako drugačije nije bilo moguće«. ¹ Predsjedništvo Narodnog vijeća zatim je objavilo da tim aktom regenta prestaje funkcija Narodnog vijeća kao »vrhovne suverene vlasti države SHS na teritoriju bivše Austro-Ugarske. Sa konstituiranjem ministarstva prestat će i njegova administrativna funkcija, koju će sve dotle voditi predsjedništvo Narodnoga Vijeća u sporazumu sa srpskom vladom. S danom 1. prosinca — stoji na kraju tog proglašenja Vijeća — tvori čitavi naš narod slovensko-hrvatsko-srpski jedinstvenu državu pod Regencijom Njegova Kraljevskoga Visočanstva prestolonasljednika Aleksandra.« ²

Izaslanstvo Narodnog vijeća izabralo je u Beogradu 6. XII uži odbor (odbor dvanaestorice) kome je povjerilo da i dalje ostane tamo radi sastava prve zajedničke vlade. ³ Tako su otpočeli pregovori i u njima su u ime Narodnog vijeća sudjelovali A. Korošec, Sv. Pribičević i J. Smodlaka. Upravo je Smodlaka bio onaj koji je predložio da Trumbiću u vladi povjere (važan) resor vanjskih poslova. Taj je njegov prijedlog pao među prisutne poput bombe i predstavnik radikala St. Protić počeo je odmah uvjeravati da je to potpuno nemoguće, da N. Pašić — zbog opreka i nesuglasica s Trumbićem za vrijeme rata — neće nikako pristati da Trumbića primi u svoju vladu kojoj će kao šef najjače stranke u Srbiji predsjedavati. Smodlaka je stao vješto braniti svoj prijedlog,

¹ Prvi se u našoj novijoj historiografiji opširnije, sustavno i dokumentirano pozabavio pitanjem vanjskopolitičkog položaja Kraljevine SHS — do travnja 1919 — Dragoslav Janković u monografiji: Društveni i politički odnosi u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca uoči stvaranja Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista), 1. XII. 1918—20. IV. 1919, Istorija XX veka, I/1959, 7—152, osobito 8 i d. U našem prilogu je pokušano da se prikaz međunarodnog položaja nove države proširi na čitavu 1919. god. i tako zaokruži.

² F. Šišić, Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914—1919, Zagreb 1920, 284.

I Srpska socijaldemokratska stranka i druge socijaldemokratske stranke pozdravile su, iz principijelnih razloga, ujedinjenje u zajedničku državu. V.: V. Strugar, Socijaldemokratija o stvaranju Jugoslavije, Beograd 1965, 58—59.

³ Opš.: B. Krizman, Formiranje prve jugoslavenske vlade i likvidacija Jugoslavenskog odbora, Zbornik Historijskog instituta Slavonije, 5/1967, 267 i d.

no radikali nisu nikako htjeli popustiti. Korošec — prihvaćen za potpredsjednika nove vlade — pokušao je da nagovori Smodlaku da on, a ne Trumbić, preuzme vanjske poslove, ali je Smodlaka to odbio i ostao kod svoga prijedloga. Konačno su radikali (Pašić) pristali na Trumbića i lista ministara bila na kraju sastavljena; no upleo se sasvim neočekivano regent i izazvao krizu, otklonivši energično Pašića kao predsjednika zajedničke vlade. Tako je St. Protić u vladi preuzeo Pašićevo mjesto; u vladu je ušao M. Ninčić kao izraziti čovjek Aleksandrova povjerenja, a Pašić je za »utjehu« dobio mjesto šefa delegacije na Mirovnoj konferenciji, koja se imala ubrzo sastati.

Predsjedništvo Narodnog vijeća objavilo je 28. XII da se tim danom raspuštaju svi mjesni odbori Narodnog vijeća u pokrajini, a također i sve narodne straže,⁴ a St. Protić je poslanicima Narodne skupštine Srbije u Beogradu 29. XII pročitao vladinu deklaraciju. U njoj je, uz ostalo, stajalo i ovo: »U času, kad vam ovo govorim, gospodo poslanici, mi već imamo novu zajedničku i jednu državu: Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, kojemu istina još nisu međunarodnim ugovorom utvrđene teritorijalne granice, ali koje su granice već obeležila velika načela svečano proglašena od naših velikih saveznika. Naša hrabra i viteška vojska, koja je u svojim redovima brojala već vojnike i oficire iz svih krajeva i iz svih delova našega naroda, dala je ovim granicama pouzdanu podlogu oslobođenjem svih narodnih teritorija od neprijatelja, a naša ritterska vernost svojim velikim saveznicima, i zajedničkoj svetoj stvari i u najtežim, i u najkritičnijim časovima, ovog velikog svetskog okršaja, od početka do kraja, još je pojačala naše pravo i našu veru da će se granice našeg novog Kraljevstva poklapati s granicama prostorija na kojima naš narod živi u neprekinutom redu.«⁵

I Opća situacija

Nema sumnje da je opći politički položaj nove države bio u to vrijeme sve samo ne povoljan i stabilan.

U Padovi zaključeno primirje s opunomoćenicima austro-ugarske Vrhovne komande (3. XI 1918) određivalo je, pored ostalog, da se neprijateljstva »Savezničkih i Udruženih sila« s Austro-Ugarskom na kopnu, moru i u zraku imaju smjesta obustaviti, a što je još važnije i za južnoslavenske zemlje Monarhije najteže: da se austro-ugarske snage imaju povući s ovu stranu demarkacione linije koja se — zaslugom vješte talijanske diplomacije — poklapala s linijom tajnog londonskog ugovora iz 1915. godine.⁶ Ugovor od 3. XI je, doduše, predviđao da će to ispražnjeno područje na istočnoj obali Jadranskog mora zaposjesti od-

⁴ F. Šišić, n. dj., 292.

⁵ Stenografske beleške Srpske Narodne Skupštine posle svetskog rata, od 96—102 sastanka, od 14. decembra do 21. decembra 1918. god. Beograd 1920, 10.

⁶ Opš.: B. Krizman, Ugovor o primirju Savezničkih i Udruženih sila s Austro-Ugarskom (3. XI 1918), Pomorski zbornik, 7/1969, 655 i d.

O londonskom ugovoru: M. Marjanović, Londonski ugovor iz godine 1915. Prilog povijesti borbe za Jadran 1914—1917, Zagreb 1960.

redi Saveznika i SAD, ali je svakome bilo jasno da će to učiniti talijanska Vrhovna komanda snagama kojima raspolaže. Osim toga, ugovor je garantirao Saveznicima (čitaj: Talijanima) pravo nesmetanog kretanja i s ovu stranu demarkacione linije, dakle dublje u teritorij »Države Slovenaca, Hrvata i Srba« odnosno — poslije 1. XII 1918 — u znatni dio nove države: Kraljevine SHS. Osiguravši se tako odredbama toga ugovora, talijanska je Vrhovna komanda — počevši sa 4. studenim 1918 — pristupila planskom, postepenom i smišljenom izvršenju netom zaključenog i potpisanog primirja s Austro-Ugarskom, ne obazirući se na važne državnopravne promjene u susjedstvu (historijski zaključci Hrvatskog sabora od 29. X 1918, na primjer). Talijanske su snage ušle u Trst i Pulu; zakoračile na naše otoke (Korčulu, Krk, Vis, Cres i druge); uplovile u Zadar i druge luke i proglasile okupaciju u ime »Savezničkih i Udruženih sila«. Tako su Talijani počeli okupirati čitavu okupacionu prostoriju predviđenu tim ugovorom, ali se nisu zadovoljili s tim nego su pošli i dalje: preko demarkacione linije. To im je pošlo za rukom u Rijeci ali ne u Ljubljani, kamo su otvoreno smjerali. Talijanska je diplomacija — sve u svemu — dobila u ruke prvoklasne adute za igru i borbu koja je predstojala u Parizu, a prisutnost znatnih oružanih snaga na demarkacionoj liniji stvarala je uznemirenost i zabrinutost.⁷

Tačno je kad se tvrdi da je država SHS tih mjeseci bila pretežno okružena suparničkim pa čak i neprijateljski raspoloženim susjedima.

Opći stav beogradske vlade St. Protića prema *Bugarskoj* bio je prožet željom da što bolje osigura i zaštiti istočnu granicu, u prvom redu njen dio prema Makedoniji, gdje je konačno formiranje srpske uprave — nakon provedene reokupacije — bilo dovršeno do kraja 1918. godine. Ubrzo je u Skopju počela djelovati III armijska oblast koja je odmah zatražila od podređenih divizijskih oblasti da joj redovito dostavljaju izvještaje o rasporedu srpskih i savezničkih snaga, o raspoloženju stanovništva i njegovu kretanju, organizaciji povjereničke službe, osiguranju teritorija i drugom.⁸ Već su u to vrijeme bile raspoređene granične jedinice i organizirana posebna služba osiguranja prema bugarskoj granici, budući da je vojna misija u Sofiji — već sredinom studenog 1918 — preporučivala Vrhovnoj komandi u Beogradu da se duž bugarske granice rasporede garnizoni. Samo makedonsko stanovništvo primalo je, čini se, pasivno i rezignirano povratak srpske uprave, dok je vlada u Beogradu tražila korekturu granice prema pobijedenoj Bugarskoj. Pašić je stoga delegaciji u Parizu predlagao da zatraži teritorijalno proširenje na istoku, odnosno ispravku granice, i to ne stoga da bi se Bugari kaznili nego zato da bi se nova država, a posebno njene željezničke mreže osigurale od napada Bugarske, kao i zbog toga što stanovništvo toga graničnog pojasa želi da se prisajedini Srbiji.⁹ Trumbić i Smodlaka energično su se protivili Pašićevom prijedlogu, smatrajući pri tom »[...] da se

⁷ Opš.: B. Krizman, Talijanska okupacija na Jadranu i misija A. Tresić-Pavičića 1918. god., Pomorski zbornik, 5/1967, 643 i d.

⁸ Opš.: D. Todorović, Pitanje jugoslovensko-bugarske granice na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919. godine, Istorija XX veka, IX/1968, str. 63 i d. (osobito 81 i d.).

⁹ Zapisnici sa sednica delegacije Kraljevine SHS na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919—1920, priredili B. Krizman i B. Hrabak, Beograd 1960, 29 i d.

ispravka granice prema Bugarskoj mora tražiti, ali poglavito udariti glasom na to: to iziskuje potreba bezbednosti naše zemlje i osiguranje železničkih pruga od iznenadnog napada Bugara« (Trumbić).¹⁰ Na kraju je, ipak, bio prihvaćen Pašićev prijedlog (s nekim izmjenama).¹¹ S Rumunjskom postojao je spor oko Banata u koji su — poslije oslobođenja Beograda 1. XI 1918 — bile ušle srpske trupe (I armija vojvode P. Bojovića). »Velika Narodna Skupština Srba, Bunjevaca i ostalih Slovena u Banatu, Bačkoj i Baranji«, održana zatim u Novom Sadu 25. studenog 1918. pohitala je nato da jednoglasno prihvati dvije odluke: 1) da se Banat, Bačka i Baranja, »[...] u granicama, koje povuče antantina balkanska vojska [...]« proglašuju otcijepljenima od Ugarske i 2) priključuju Kraljevini Srbiji.¹² Međutim, rumunjska je vlada — oslanjajući se na tajni ugovor iz 1916. god. kojim je Antanta bila obćelala Rumunjskoj i ćitav Banat (teritorij između Dunava, Moriša i Tise) — odmah zahtijevala ćitav Banat.

Ćineći koncesiju Rumunjima, francuska je strana, u prosincu 1918, uputila zahtjev srpskoj Vrhovnoj komandi da srpske trupe povuće iz istoćnog Banata i da komandu nad tim teritorijem preda francuskom generalu. Srpska VK pristala je da povuće svoje snage iz dodirne zone s Rumunjima, ali se uporno opirala da evakuira oznaćenu zonu u korist Francuza. General Petar Pešić — koji je kao šef Vojne misije pridodane delegaciji Kraljevine SHS u Parizu posjetio štab maršala Focha — javio je 9. sijećnja 1919. u Beograd ministru vojnom i ovo: »U Fošovom štabu detaljno razložio granicu naše drćzave i predao granicu obelećzenu na karti. Misle, da nećemo uspeti dobiti Trst, Polu, zapadnu Istriju i Goricu. Ostalu granicu prema Italiji i Bugarskoj gledaju simpatićno. Predviđaju da ćemo imati velike teškoće sa Rumunima. Upućuju na sporazum, ali se ne opredeljuju definitivno, drće se u opšte rezervisano u pitanju Banata.«¹³ Nešto kasnije (16. I) javio je da će najveće teškoće biti pri odrećivanju granice s Rumunjskom.¹⁴ U opširnom pismenom izvještaju svom ministru, Pešić je 24. I naveo i ovo: »Francuzi su nam najiskreniji prijatelji. Oni će nas pomagati do krajnjih granica u svemu, sem u pitanju Rumuna. Kako su veliki prijatelji nas i Rumuna, oni žele naći naćina pomiriti nas. Misle, da su naši zahtevi preterani na planinski Banat, istoćno od meridijana Temišvarskog. Isto tako nalaze da su zahtevi Rumuna preterani, kad traće, da njihova granica bude Tisa i Dunav. Zato su voljni skloniti nas i Rumune, da granice ide od prilike linijom: Bela Crkva—Vršac—Pecka. Mi se odlućno tome protivimo i kao minimum traćimo liniju, koja ide od Dunava kod sela Ljubkova, istoćno od Oreovice pa na Lipe. Moje je uverenje, da ćemo teško ovu liniju dobiti, ali mi smo rešeni, ići ovde do kraja, pa morali protiv drugćijeg rešenja protestirati najjenergićnije.«¹⁵

¹⁰ Isto, 33.

¹¹ Isto, 34; 336—338 (»Granica sa Bugarskom«).

¹² Opš.: B. Krizman, Dušan T. Simović, delegat srpske Vrhovne komande u Zagrebu (novembar—decembar 1918), Letopis Matice Srpske, 4/1967, 339—340.

¹³ Arhiv Vojnoistorijskog instituta JNA u Beogradu (citirat će se skraćeno: A-VII), Akta srpske Vrhovne komande, popisnik 3, kut. 468.

¹⁴ A-VII, Akta srpske Vrhovne komande, 3, 470.

¹⁵ A-VII, Akta srpske Vrhovne komande, 3, 470, Str. pov. br. 33.

Pripremajući tekst memoranduma Konferenciji o teritorijalnim zahtjevima,¹⁶ u samoj delegaciji nije bilo sloge ni u pitanju buduće granice prema Rumunjskoj. Dok je šef delegacije Pašić inzistirao da traže najveći dio Banata (Torontalsku i Tamišku županiju) — budući da su u Banatu u pitanju »mi i Rumuni, ni mi ni oni nemamo apsolutnu većinu, ali smo u ovim županijama u većini prema Rumunima« — Trumbić i Smodlaka su tražili strogu primjenu etničkog principa, argumentirajući to tvrdnjom da bi se u tom slučaju (ako se traži više) dalo Italiji opravdanje da i ona traži mnogo u Dalmaciji.¹⁷ Konačno je, ipak, pobijedilo Pašićevo stajalište i u memorandum je ušao zahtjev da zapadni i središnji Banat pripadnu nama, budući da »[...] niko — kako se to tamo kaže¹⁸ — ne može polagati jače nacionalno pravo na posedovanje ove oblasti nego Srbi«. Pri tome su isticana tri razloga: da sigurnost doljnog Banata bude potpuno osigurana; da dolina Morave bude osigurana od svih iznenadnih vojnih operacija; da Beograd kao prijestolnica Kraljevine bude zaštićen od svih eventualnosti.

Postigavši onakvu demarkacionu liniju, *Italija* je zakoračila na istočnu obalu Jadrana i prvo okupirala zonu do demarkacione linije primirja: čitavu »Tridentinsku Veneciju«, kako su je Talijani počeli nazivati (inače: Južni Tirol), Goricu, Trst, Istru, Kvarnerske otoke, Dalmaciju na jug do Rta Planke sjeverno od Splita, pa pretežni dio otoka koji se poput nekog lanca nižu pred dalmatinskom obalom. Talijanska je mornarica 4. XI uplovila u zadarsku luku, a 5. XI u Pulu, 6. XI talijanski se odred iskrcao u Šibeniku, 7. XI Talijani su ušli u Meran (Merano) i Bozen (Bolzano), 8. XI posjeli su prelaz Resia, 9. XI sedlo Tolbacha, 11. XI Brenner — vrata između Italije i Njemačke, 17. XI Predilski prelaz između Koruške i Julijske Venecije, 19. XI talijanske su oružane snage zaposjele čitavu demarkacionu liniju. Osim toga, 16. XI stigao je u Zadar talijanski viceadmiral Enrico Millo, novoimenovani talijanski komandant za Dalmaciju, kao »guverner Dalmacije, dalmatinskih i korčulanskih otoka«, a talijanske trupe zaposjele su i dio crnogorskog teritorija (Ulcinj, Bar i Virpazar), neke su jedinice ušle i u Boku Kotorsku.¹⁹

Don Juraj Biankini ovim je riječima, nešto kasnije, opisao situaciju: »[...] mi smo bili dobričine, mi smo sledili Savetu one Antante, koja nas je ostavila na cedilu. Mi smo ih primili kao goste, prijateljski; pustili smo se prevariti, i to je naša pogreška. — U strahu da se ne bi narod protivu njima dizao, oni prvoga dana kažu: mi smo vaši prijatelji, mi smo prijatelji Jugoslovena, mi dolazimo po nalogu Antante, mi ćemo poštovati vaš jezik, vaše običaje. Dapače, ima i pismenih izjava zapovednika talijanskih u tome smislu, pa su na primer takvu pismenu izjavu dali i općini bračkoj i komižskoj i još nekim drugima.«²⁰

¹⁶ Krizman—Hrabak, Zapisnici, 329—373.

¹⁷ Isto, 33—34.

¹⁸ Isto, 342.

¹⁹ V.: A-VII, Akta srpske Vrhovne komande, 3, 121, O Br. 23120 gdje su tačno navedeni raspored i jačina talijanskih snaga u Crnoj Gori i Dalmaciji.

²⁰ D. Janković, n. dj., 17, bilj. 20.

Opš.: J. Biankini, Prva dva mjeseca italijanske okupacije Dalmacije, Almanah Jadranska straža za 1928/29 godinu, 1928, 94—139.

Naši su pripremili, organizirali i proveli tajni referendum u okupiranom dijelu Dalmacije,²¹ a talijanske su okupacione vlasti na to počele mijenjati taktiku: započelo je gonjenje i maltretiranje našega tamošnjeg življa, a to je izazivalo ogorčenje naroda i češće dovodilo do incidenata i sukoba s Talijanima. Okupacione vlasti zabranjivale su isticanje i nošenje narodnih zastava, raspuštale hrvatska društva, ukidale narodne škole (hrvatske i slovenske), branile upotrebu glagoljice u crkvi, smjeњivale općinske uprave, od činovnika tražile da podnose novu molbu za prijem u službu i pismenu izjavu da se smatraju talijanskim činovnicima, obustavljale novine, tolerirale, a ponekad i sudjelovale u napadima talijanskih šovinista na domaće ljude, na njihove kulturne, gospodarske i političke ustanove, a nisu zazirale čak ni od deportacije istaknutijih ljudi u Italiju.

Dakako da im je pri tom išlo na ruku oportunističko držanje političkih vrhova u Zagrebu i Ljubljani, rašireno povjerenje u Wilsona, suzdržljivost središnjih vladinih instanci u Beogradu, a oprez vojnih komandanata. Za takav stav vodećih domaćih ljudi prema presizanjima i postupcima Talijana u to vrijeme — a i kasnije — upravo je tipičan proglas Narodnog sveta u Ljubljani (od 15. XI 1918) upućen »Jugoslovenskemu prebivalstvu Primorske, Notranjske i jugozapadne Koroške«. U njemu se savjetuje da sva zastupstva, a posebno novoformirani Narodni odbor, ulažu i pismene proteste protiv svakog zaposjedanja naših krajeva i svakog nezakonitog čina; ako Talijani upotrijebe silu, neka naši uklone narodne zastave; stanovništvo neka ostane mirno, oružje nikako da se upotrijebi, a narodne straže neka se raspuste. Štaviše, ne preporuča se ni održavanje velikih protestnih zborova!²²

U besjedi kojom je 16. ožujka 1919. otvorio zasjedanje Privremenog narodnog predstavništva u Beogradu regent Aleksandar rekao je, između ostaloga, i ovo: »I ako smo, i posle ujedinjenja, mali prema veličini naših velikih saveznika, mi verujemo, da se ne će prema tome odmerivati i veličina našega prava. U tom uverenju mi se i s razlogom nadamo, da nam se ne će nametati ono, što je po nekoj pometnji ili pod pritiskom prošlosti odlučivano o nama a bez nas.«²³ U adresnoj debati prvi je govorio predsjednik vlade Protić i najprije spomenuo »[...] teške i u isto vreme delikatne [...]« odnose između talijanske okupacione vojske i jugoslavenskog stanovništva koje je »[...] po zloj sudbini [...]« došlo pod okupacionu vlast. Konstatirao je da je u tim krajevima sav narod »[...] čisto naš, osim sporadičnih i neznatnih oaza talijanskih [...]«; prigovorio postupcima okupacionih snaga i patetično izjavio da »[...] nas hrvatska Rijeka ne samo zove, nego i preklinje, da je mi što pre u naručja svoja primimo i zagrlimo; i da to isto čini i cela Istra i cela Gorička oblast.« Dalje je zahtijevao da se primijene principi koje su Saveznici iznosili u toku rata i pri tom istakao kao temeljni princip: »[...] sva naša potraživanja zasnivamo na principima slobode Narodnog opredeljenja, načela narodnosti, nezavisnog i

²¹ Opš.: D. Živojinović, Tajni referendum u okupiranoj Dalmaciji i njegov politički značaj, Zadarska revija, 4/1967, 283—300.

²² B. Krizman, Talijanska okupacija na Jadranu i misija A. Tresić-Pavičića 1918. god., Pomorski zbornik, 5/1967, 660, bilj. 62.

²³ F. Šišić, n. dj., 305.

samostalnog suda i izbornog suda Amerike.« Međutim, odmah je dodao i ovo: »Ako *drugi* principi vrede za druge, onda oni treba da vrede i za nas, u toliko pre, što mi sada njih tražimo samo kao pomoćne principe prvih, a ne kao glavne!«²⁴

Pešić je iz Pariza sredinom ožujka javljao ministru vojnom²⁵ da je naš položaj težak, budući da nismo priznati kao država, a Italija razvija veliku propagandu protiv nas; zato nam vojnici savjetuju da u zemlji izbjegnemo sve što može izazvati sukob između nas i Italije. Incidenti u Ljubljani,²⁶ Splugetu²⁷ i Crnoj Gori²⁸ mnogo nam škode i svi francuski i engleski vojni krugovi savjetuju strpljenje i umjerenost. Sam načelnik Vrhovne komande vojvoda Živojin Mišić tješio je zabrinutog Vjekoslava Spinčića — kako je to Spinčić god. 1919. povjerio svom dnevniku²⁹ — budućnošću! »Prvi put — zapisuje on — bio sam kod njega valjda u februaru ili martu. Želio sam mu sugerirati da namjesti vojsku na našim medjama proti Talijanima, da budemo pripravnici kad se budu Talijani pobunili (govorilo se je stalno o buni koja će buknuti marta). Odgovorio je: ne možemo sad, al za 4—5 godina tjerati ćemo Talijane i osvojiti do zadnjega našega čovjeka. On vjeruje u pravednost i providnost Božju, i uvjeren je da ćemo mi dobiti što je naše, bilo milom bilo silom.«

Delegacija na Konferenciji mira, u svom memorandumu, zahtijevala je u pogledu zapadne granice (prema Italiji): etničku granicu da bi ona tako bila u suglasnosti s principom nacionalnosti (Soča); dalje, u skladu s tim principom, čitavu Istru, predio Gorice s gradom Gorica, Trst (da bi grad — što je za nj od životne važnosti — ostao povezan sa svojim zaleđem koje ga hrani), Rijeku te Dalmaciju sa svim otocima (za što se u memoaru navode geografski, historijski, etnički, statistički, politički, strateški i ekonomski razlozi).

Granica prema *Grčkoj* — zacrtana u grčko-srpskom ugovoru od 16. kolovoza 1913 — zadavala je zapravo manje briga, a Pašić se sa svoje strane trudio — uvjeren da samo srpsko-grčka okosnica i sloga garantiraju stabilnost na Balkanu — da dobiju što dulju zajedničku granicu s Grčkom da bi tako što više udaljili Bugarsku od Albanije.

Prema *Austriji* nije bila, u početku, povučena nikakva demarkaciona linija u nekoj konvenciji, što je još više kompliciralo situaciju.

Na sreću, u Štajerskoj je pitanje sjeverne granice bilo uglavnom povoljno riješeno na samom terenu, i to zahvaljujući energičnoj i smišljenoj akciji

²⁴ D. Šepić, Privremeno Narodno Predstavništvo Kraljevstva SHS i jadransko pitanje (1919—1920), Anali Jadranskog instituta, IV/1968, 148—149. »U centru važnje jugoslavenske javnosti bilo je tada jadransko pitanje, koje se počelo raspravljati na Konferenciji mira u Parizu. Delegacija Kraljevine SHS odmah se postavila na načelo narodnosti i pravo samoodređenja naroda i tražila sve krajeve na istočnoj obali Jadrana od Trsta na jug. U tom su zahtjevu sve stranke bile jednodušne. Svako popuštanje u pitanju granice prema Italiji nailazilo je na oštru osudu.« (D. Šepić, n. dj., 147).

²⁵ A-VII, Akta srpske Vrhovne komande, 3, 470.

²⁶ U Ljubljani je došlo do incidenta s protjerivanjem talijanske misije. Opš.: *Krizman* — *Hrabak*, Zapisnici, 77—78.

²⁷ V.: Isto, 77—78.

²⁸ U Crnoj se Gori situacija, ni nakon okončanja »Božićne pobune«, nije potpuno smirila.

²⁹ Bilježnica Vj. Spinčića, u privatnom posjedu.

majora (odmah zatim generala!) Rudolfa Maistera koji je u danima raspadanja Monarhije u ime Narodnog sveta zagospodario Mariborom (1. XI 1918) i štajerskim Podravjem.³⁰ Znao je okupiti oko sebe, uz ostale, i odrede bivših austro-ugarskih vojnika i njih djelotvorno upotrijebiti. U teškoj situaciji Maister je 9. XI proglasio u Donjoj Štajerskoj mobilizaciju svih muškaraca od 18 do 40 godina, kao buduću vojsku »Štajerskega obmejnega poveljstva«, i tako stvorio vojnu silu — kojoj se pridružila i skupina Srba — bivših austrijskih zarobljenika — kojom je mogao da čvrsto uzme u ruke Maribor (nasuprot domaćim Nijemcima i njihovoj Schutzwehr!), da razbije štrajk željezničara, da planski zaposjedne granicu prema Austriji na potezu od Radgone do Dravograda i da je što bolje i uspješnije drži. U samom Mariboru Nijemci su pokušali da 27. siječnja 1919. ponovo prigrabe vlast, no uzalud. Prilikom boravka u Mariboru američkog potpukovnika Shermana Milesa koji je, kao član američke misije profesora Archibalda Coolidgea,³¹ proučavao, uz ostalo, i pitanje sjeverne granice, nekoliko tisuća domaćih Nijemaca priredilo je demonstracije, koje su se izrodile, pa je intervenirala vojska i tom je prilikom poginulo 7 demonstranata a 24 bila ranjena. Otada je Maribor bio čvrsto u rukama Slovenaca.

Dr Otto Bauer, austrijski državni sekretar za vanjske poslove, uputio je 3. XII 1918. vladi Narodnog vijeća u Zagrebu opširnu notu.³² U njoj se navodi da je Njemačko-austrijska Republika prožeta najboljom voljom da u miru i prijateljstvu živi sa susjedima i da rješavanje svih spornih pitanja prepusti Konferenciji mira. Usprkos tome, u najnovije se vrijeme gomilaju nepoželjni i opasni sukobi; na jezičnim se granicama javljaju trvenja koja katkad dovode do krvoprolića. I privredna su pitanja uzrok ozbiljnih sukoba i prijeti opasnost da ekonomski rat, koji narodi vode jedan protiv drugoga, izazove najstrašnju bijedu u velikim gradovima i industrijskim revirima. Ti sukobi nisu samo danas opasni; oni u narodnim masama stvaraju raspoloženje nepovjerenja i mržnje, što bi moglo ugroziti buduće formiranje uzajamnih odnosa između slobodnih naroda. Dosadašnje metode u rješavanju tih sporova potpuno su zakazale: austrijske protestne note, upućene poslanstvima susjednih država, ostajale su najvećim dijelom bez odgovora; na poslaničkim se konferencijama važna pitanja nisu mogla riješiti. Opasnost da će brutalna sila rješavati tamo, gdje nije postignut sporazum, postaje sve veća. Bez sebične namjere — stoji u toj noti —, ispunjena samo težnjom da zavladaju pravo i mir, Njemačko-austrijska Republika obraća se molbom na susjedne narode da sve sporove rješavaju tako dugo miroljubivo i civilizirano dok ih Mirovna konferencija ne riješi definitivno. Zbog toga i predlaže da se zaključí privremeni ugovor kojim bi se osigurao nesmetan život narodima jednog pokraj drugog. Republika se nada da će jugoslavenska država pristati na pregovore i stoga predlaže da oni započnu za nekoliko dana, tj. početkom drugog tjedna (oko 9. XII).

³⁰ Opš.: *L. Ude*, Boj za Maribor in štajersko Podravje 1. 1918/19, Zgodovinski časopis, XV/1961, 65—156.

³¹ Opš.: *B. Krizman*, Djelatnost američke misije Arčibalda Kulidža u južnoslavenskim zemljama bivše Austro-Ugarske (1919), Istorijski glasnik, 1—4/1962, 111—146.

³² *B. Krizman*, Predstavnicí predsjedništva »Narodnog vijeća SHS« u Budimpešti, Beču i Pragu 1918, Istorijski zbornik, 1—4/1957, 34—35.

Predsjedništvo Narodnog vijeća odgovorilo je na tu ponudu kraćom brzojavkom,³³ upozorivši Beč da rješavanje pitanja vanjske politike, nakon ujedinjenja jugoslavenskih zemalja bivše Austro-Ugarske s Kraljevinom Srbijom, pripada ministarstvu vanjskih poslova u Beogradu, koje se sada formira, a da se iz Zagreba ne mogu prejudicirati rješenja toga ministarstva.

U Koruškoj, međutim, stanje nije bilo tako povoljno kao u Štajerskoj. Tamo je situacija bila teža a Narodna vlada u Ljubljani u početku sasvim neodlučna. Vjerovala je u povoljne informacije što su ih iz Švicarske i Francuske donijeli u Ljubljani A. Korošec i G. Žerjav,³⁴ mnoge nade vezivala je uz obećani dolazak srpskih oružanih snaga, pa je stoga pristajala na pregovore i zahtijevala od austrijskih predstavnika koji su na početku prosinca stigli u Ljubljani da joj se izruči teritorij sve do etničke granice, što protivnička strana — već ohrabrena a i ojačana oružanim jedinicama (Heimwehr) — nije htjela učiniti. Sad je ljubljanska vlada — nakon oduljeg kolebanja — ipak uzela inicijativu u svoje ruke i do svršetka godine su njene jedinice prešle Dravu na istočnom dijelu granice prema Koruškoj (prema Celovcu i Velikovcu) dok su na zapadnom dijelu dospjele do Drave. Austrijanci su odgovorili nenadanim protuudarom i na početku siječnja pošlo im je za rukom da potisnu Slovence gotovo iz svih mjesta zapadne Koruške.³⁵

Činjenica je da se vlada St. Protića tih tjedana i mjeseca držala suzdržljivo (u najmanju ruku), a Vrhovna se komanda trudila da izbjegne svaku mogućnost oružanog sukoba. Nije, uostalom, ni hitala da njene snage što prije dođu na sjevernu granicu i da tako ojača pozicije Narodne vlade u Ljubljani a sve to je još više otežavalo situaciju, izazivalo neraspoloženje, prigovore i ogorčenje.

»Politička situacija u Sloveniji je teška — stoji u jednom izvještaju Vrhovne komande regentu i ministru vojske³⁶ — a tako isto i položaj vlade. Javno mnjenje zahteva da se zauzme Celovac po svaku cenu i prebacuje djeneralštabu u Ljubljani što to nije ranije učinjeno. Austrijski napadi još više uzbuđuju javno mnjenje i narod. Nalazi se da nema dovoljno srpskih trupa da zaštite Slovenačku i da u Beogradu ne pokazuju dovoljno pažnje rešenju Slovenačkog pitanja. Djeneralu Smiljaniću se zamera da nije umeo da izradi u Beogradu slanje pojačanja u dovoljnoj meri. — Ljubljanska vlada želi da djeneral Smiljanić uzme u svoje ruke komandu i administraciju sviju trupa u Slovenačkoj, kako bi na taj način stvar okrenula na bolje, a jednovremeno i da vlada skine sa sebe odgovornost u ovim teškim momentima.«

Puškaranje i lokalni okršaji nisu prestajali; dolazilo je i do pregovora o primirju, a pokušaj prepada u organizaciji ljubljanske vlade potkraj travnja 1919. završio se katastrofalno. Tek kad je u svibnju vlada u

³³ Isto, 35.

³⁴ Građa o stvaranju jugoslovenske države (1. I—20. XII 1918), priredili D. Janković i B. Krizman, II tom, 1964, 682.

³⁵ Opš.: Z. Seručar, Vojne akcije u Koruškoj 1918/19 godine, Beograd 1950.

³⁶ D. Janković, n. dj., 20.

Beogradu uputila dovoljno pojačanja, dobro pripremljena ofenziva zabilježila je velik uspjeh, tako da su odredi ušli čak u Celovec! No, sve je to bilo privremeno.

Delegacija je pak, sa svoje strane, u memorandum o teritorijalnim zahtjevima upućen Mirovnoj konferenciji uvrstila i zahtjev da buduća granična linija ide sjeverno od »jugoslavenskih centara«: Varaždina, Ljubljane i Celovca, budući da je to jedina linija na kojoj se može organizirati utvrđena obrana Slovenije i Hrvatske. Svaka druga linija, po mišljenju delegacije, mogla bi da dovede u pitanje obranu svih tih teritorija.³⁷

Prema *Mađarskoj* postojala je demarkaciona linija zacrtana u beogradskoj konvenciji od 13. XI 1918.³⁸ Tom Konvencijom je mađarska vlada preuzela obavezu da evakuirala teritorij južno od linije koju obilježavaju gornji tok Velikog Samoša, Bistrica, Moriš (selo), Moriš do svog utoka u Tisu, Subotica, Baja, Pečuh, a zatim dalje tok rijeke Drave do spajanja te rijeke s granicom Hrvatske i Slavonije.

Prema tome, Međimurje i Prekomurje ostajali su s *onu* stranu demarkacione linije, pa je stoga Vrhovna komanda 19. XI otklonila pozive Narodnog vijeća da srpska vojska uđe u Međimurje jer bi se to protivilo Vojnoj konvenciji od 13. XI. Ipak, njen delegat u Zagrebu (potpukovnik Dušan T. Simović), a kasnije »Srpska vojna misija« (pukovnik Milan Pribičević) pomogli su pripremani pothvat oslobođenja Međimurja onim snagama koje su tog časa još stajale na raspolaganju Narodnom vijeću (u prvom redu karlovački puk i druge manje jedinice, među kojima i odred srpskih vojnika — bivših zarobljenika). One su na prepad 24. XII 1918. ušle bez borbe u Međimurje i tako sve stavile pred svršeni čin.³⁹

Mađarska je vlada opetovano protestirala kod izaslanika Vrhovne komande u Budimpešti majora M. Bodija, pa mu je Vrhovna komanda u Beogradu sredinom siječnja 1919. odgovorila: »Posedanje Medjumurja izvršile su regularne trupe Vlade iz Zagreba, po pozivu samoga stanovništva koje je bilo maltretirano od mađarskih vlasti i razuzdanih grupa vojnika. Cilj je bio da se vaspostavi red i mir, što je i učinjeno.«⁴⁰

Kapetan Erminij Jurišić, iz sastava odreda koji je ušao u Međimurje, prešao je zatim s nešto dobrovoljaca Muru pri Murskom Središću i ušao u Prekomurje. Toj Jurišićevoj akciji oslobođenja Prekomurja pridružio se i J. Godina. Međutim, nije potrajalo dugo i Mađari su prešli u napad u Murskoj Soboti, raspršili ih a Jurišića (ranjenog) i studenta Godinu zarobili. Tu taktika svršenog čina nije zabilježila uspjeh.⁴¹

U predstavnici delegacije tražila se prema *Mađarskoj* strateška granica kao »defanzivna barijera« i ona je išla sve do pred Baju i Pečuh, a prelazila je i na lijevu obalu Drave.⁴²

³⁷ *Krizman—Hrabak*, Zapisnici, 350.

³⁸ Opš.: *B. Krizman*, »Beogradsko primirje« od 13. novembra 1918, Zbornik Matice Srpske za društvene nauke, 47/1967, 111—134.

³⁹ Opš.: *B. Krizman*, Oslobođenje Međimurja 1918. godine, *Kaj*, 1/1968, 54—60.

⁴⁰ A-VII, Akta srpske Vrhovne komande, 3, 113.

⁴¹ Opš.: *L. Ude*, n. dj., 131—132.

⁴² *Krizman—Hrabak*, Zapisnici, 350.

I na granici prema *Albaniji* prilike nisu bile sredene: vladala je nesigurnost; napetost, incidenti, okršaji i upadi naoružanih odreda bili su na dnevnom redu. Talijanske oružane snage u Albaniji i njihove komande nastojale su da pridobiju albansko stanovništvo, agitirajući u isto vrijeme protiv jugoslavenskog susjeda. Zato su na početku siječnja 1919. vojni komandanti u Crnoj Gori javljali Vrhovnoj komandi u Beogradu o velikoj uzrujanosti susjednih albanskih plemena, o organiziranom otporu protiv crnogorskog teritorija na čitavom graničnom potezu od ušća Bojane do Andrijevice, kao i o tome da »Arbanasi muhamedanci javno manifestuju da se odvoje od Crne Gore i Jugoslavije i da uđu u sastav nezavisne Albanije. Ovome snažno ide na ruku Italija, koja ovaj pokret rukovodi i zaštićava, i crnogorski emigranti koji su se sklonili u Skadru i drugim albanskim mestima. Ove težnje su osobito pronosirane u okolini Plava i Gusinja i u jugo-zapadnom delu Crne Gore.«⁴³

I na graničnom sektoru prema Metohiji i Makedoniji vladale su također velika napetost i nesigurnost. Podsticano od talijanskih komandi, pogranično albansko stanovništvo uskomešalo se, a u veljači 1919. izbio je u Albaniji ustanak o kojem je komandant Jadranskih trupa javljao svojim nadređenima: »organizovan je na širokoj osnovi i ima za cilj da izazove neredu u Staroj Srbiji i Mačedoniji u korist Arnauta i Bugara, jer među ustanicima ima bugarskih komita — pozadi ustanika; a naročito u Miriditima nalaze se koncentrisane jače talijanske trupe.«⁴⁴

Delegacija je u svom memorandumu — u odjeljku posvećenom pitanju budućnosti Albanije⁴⁵ — izrazila mišljenje da opći interes, mir i spokojstvo Balkana traže da albanski teritorij, kako je bio obilježen na Londonskoj konferenciji 1913, formira nezavisnu državu u duhu odluka te Konferencije. Takvo rješenje bilo bi — po mišljenju delegacije — u skladu s principom »Balkan balkanskim narodima« koji je bitna osnova spokojstva i mirnog razvoja balkanskih naroda a omogućilo bi albanskim plemenima da sama rade na izgradnji svoje vlastite države. Međutim, ukoliko bi Konferencija smatrala da ne može u tom pitanju da primijeni odluke Londonske konferencije, a bila voljna da prizna nekoj stranoj državi (čitaj: Italiji!) pravo na okupaciju ili protektorat na čitavom spomenutom teritoriju ili samo jednom njegovom dijelu, delegacija je dužna da izjavi da pridržava sebi pravo da se zaštite u tim predjelima životni interesi države SHS, zahtijevajući iste privilegije i za nju.⁴⁶

Posljedice i tragovi koje je rat ostavio za sobom — negdje više drugdje manje — u svim jugoslavenskim zemljama ujedinjenim u Kraljevstvo SHS nisu mogli opravdati nikakav optimizam: razlika je postojala samo u njihovoj dubini, oštini, uočljivosti i trajanju. Nesumnjivo je najteže ljudske žrtve i najveće materijalne gubitke pretrpjela sama

⁴³ *D. Janković*, n. dj., 25—26.

⁴⁴ Isto, 26.

⁴⁵ *Krizman—Hrabak*, Zapisnici, 365—366.

⁴⁶ Na početku kolovoza 1920. talijanska je vlada pristala da smjesta povuče svoje snage iz Albanije i da zadrži samo otok Saseno. Konačno razgraničenje Albanije s Kraljevinom SHS bilo je provedeno tek 1924. godine kad su bile izvršene neznatnije korekture granice iz 1913. godine. Opširnije o tome: Dokumenti o pitanju granice sa Arbanijom, Beograd 1924.

Srbija: prema službenim podacima, iznijetim u memorandumu delegacije na Mirovnoj konferenciji,⁴⁷ srpska je vojska u ratu (uračunavajući tu i jugoslavenske dobrovoljce) izgubila 369.818 ljudi, što čini *gotovo polovicu* broja mobiliziranih. I crnogorska vojska pretrpjela je gubitke, a ne treba zaboraviti ni gubitke što ih je pretrpjelo stanovništvo pod okupacijom (Srbija, Crna Gora), a ni one stanovništva iz južnoslavenskih zemalja Austro-Ugarske. Osim toga, Srbija je neposredno poslije rata imala oko 114.000 invalida i više od 500.000 ratne siročadi.⁴⁸

I materijalna šteta prouzrokovana okupacijom iznosila je oko 6 milijardi franaka predratne vrijednosti. Rat je Srbiju opustošio: željezničke su pruge bile razrušene, porušeni mostovi, ceste i drumovi oštećeni, transportna sredstva pretežno uništena ili odvučena, stoka poklana ili opljačkana, obustavljena proizvodnja u tvornicama i rudnicima, a telefonsko-telegrafske veze prekinute. Sam Beograd u danima ujedinjenja ostavljao je jadnu sliku porušenog i napola opustjelog grada: bez električnog svjetla, bez vodovoda, tramvaja, veze s okolicom itd.

I u drugim pokrajinama rat je ostavio trag za sobom: tu doduše nije bilo razaranja, ali je privredni život bio poremećen; osjećala se veća ili manja nestašica pojedinih artikala, cijene su bile visoke i rasle sve više, a poljoprivreda mjestimično oštećena ratnim rekvizicijama. Iako je u nekim krajevima (Slavonija i, prije svega, Vojvodina) bilo hrane gotovo u izobilju, ipak je u zimi 1918/19. nekim krajevima države zaprijetila glad, tako da se pitanje ishrane i snabdijevanja postavljalo na dnevni red kao jedno od najvažnijih i najhitnijih. U pogledu ishrane najteže stanje bilo je u Dalmaciji, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori. Međutim, upravo je u tome sistem škripao: bio je zadržan ratni sistem racioniranja, ali je on — u novim, »mirnodopskim« uvjetima — funkcionirao još slabije nego za vrijeme rata, tako da se razmahala spekulacija, cijene strahovito porasle, papirni novac gubio vrijednost, a pri tom su najteže stradali oni slojevi koji su imali najmanje.⁴⁹ Zato izvještaj komandanta Šumadijske divizije ministru vojnom o situaciji u Kragujevcu (od 19. XII 1918) — što ga citira Janković⁵⁰ — prikazuje situaciju, ne samo u Kragujevcu, kad javlja da porušene željezničke pruge, iskvareni putevi, slaba telefonsko-telegrafska veza, oslabljena i brojno znatno umanjena stoka, opća oskudica u komunikacijama i transportnim sredstvima i snazi, nestašica kolonijalne robe i drugih potrebnih artikala i živežnih namirnica, visoke cijene određene za nabavke potrebne za vojsku, neprimanje penzija i raznih potpora (invalidi!), nagomilanost neprijateljskog novca (krune) i nesigurnost kursa i uopće nesređenost na tom polju, nervoza i uznemirenost duhova i naravi itd., sve je to — po mišljenju komandanta — utjecalo i utječe vrlo nepovoljno uopće, a na povišenje cijena svemu i svacemu toliko da to prelazi već u »[...] nerazmišljenost i bezumnost [...]«.

Najtežu glavobolju zadavao je saobraćaj (razorene pruge, nedostatak lokomotiva i vagona, nestašica ugljena i drugo), tako da je nesređenost

⁴⁷ Krizman—Hrabak, Zapisnici, 371.

⁴⁸ D. Janković, n. dj., 27.

⁴⁹ Isto, 28—29.

⁵⁰ Isto, 29.

u saobraćaju bila čak jedan od razloga ostavke predsjednika vlade Stojana Protića u kolovozu 1919, jer su saobraćajne nedaće i neprilike koje — po njegovim riječima — nisu bile uklonjene ni sedam mjeseci nakon formiranja njegove vlade utjecale »[...] vrlo štetno ne samo na celokupan... privredni život, na zdravstveno stanje naroda i ishranu kao i obnovu zemlje, nego i na političke odnose i prilike u državi.«⁵¹

No, nije samo nesređenost saobraćaja bila jedina velika teškoća. Još veću zapreku predstavljali su diskriminacioni postupci pojedinih pokrajinskih vlada, razne administrativne smetnje, zabrane i odugovlačenja jednih na račun drugih. »Da se iz Vojvodine izveze nešto žita ili masti u Hercegovinu ili u Dalmaciju, da se iz Ljubljane izveze nešto duvana u Zagreb ili iz Bosne nešto soli u Hrvatsku uopšte, vodili su se formalni međunarodni pregovori, zahtevale se kompenzacije u robi, pa ako se takve kompenzacije nisu mogle dobiti, onda su se suvišci radije izvozili« — žalio se beogradski *Trgovinski glasnik*.⁵²

Protićeva vlada, koja je inače — zahvaljujući u prvom redu djelovanju energičnog, krutog i fanatičnog Svetozara Pribičevića kao ministra unutrašnjih poslova u njoj — vodila politiku sve naglašenijeg a pogubnog centralizma, nije duže vremena pristajala da poduzme potrebne mjere na privrednom polju. Tek je u ožujku 1919. uvidjela da »[...] u slobodnom Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca ne bi pojedine pokrajine trebalo da budu tuđe jedna drugoj, da ono što jedna ima čuva za sebe samu, kao da ona nije deo celine, i da se usluge koje jedna drugoj čine naplaćuju [...]«, da postojeća »[...] ekonomska podvojenost stvara uslove i za političku podvojenost [...]«, da bi se ograđivanjem i izolacijom pojedinih pokrajina izgubila jedna od najvećih prednosti ujedinjenja: prostrana i velika ekonomska cjelina sposobna za samostalan život.⁵³ Zbog toga je vlada 18. III donijela odluku da je »[...] prenos robe između pojedinih pokrajina potpuno slobodan i pokrajinske uprave nisu vlasne činiti mu kakve otežice.« Uz to, proglasila je i *potpuno slobodnu trgovinu* u unutrašnjem prometu (izuzevši monopolske predmete) i ukidanje svih dotadašnjih centrala, ograničenja, kontingentiranja, raspolaganja robom itd. čime je izazvala oduševljenje trgovaca i drugih kapitalista, ali je katastrofalno pogodila radništvo.⁵⁴

Gotovo ništa teže, a politički vrlo osjetljivo bilo je pitanje novca: valutno pitanje. U čitavoj državi, naime, nalazio se u opticaju austro-ugarski novac (krune) u velikim količinama, a njegova je vrijednost

⁵¹ Isto, 28.

⁵² Isto, 30.

⁵³ Isto, 32.

⁵⁴ »U stvari, epohalna za trgovce i druge kapitaliste, ova vladina mera bila je po svojim posledicama gotovo katastrofalna za radničku klasu. U tadašnjim haotičnim privrednim prilikama, pri velikoj oskudici životnih namirnica, slobodna trgovina nije značila ništa drugo do slobodnu utakmicu u povišavanju cena, i slobodnu pljačku naroda. Ne usudujući se da energično interveniše protiv zeleniša i kapitalista, da pristupi merama rekvizicije hrane od špekulanata kod kojih je ona bila nagomilana, maksimiranju cena i drugim sličnim merama, — buržoaska vlada dala je, naprotiv, potpuno određene ruke kapitalistima za najveće zloupotrebe i naglo nesmetano bogaćenje. Velikim špekulacijama putem zakupljivanja velikih količina robe otvoren je bio put. Pijačne cene životnih namirnica postale su neverovatno i drsko visoke.« (D. Janković, n. dj., 32—33).

već u danima sloma Monarhije bila vrlo niska a kasnije je i dalje padala. Vlada je bila prisiljena da pristupi žigosanju tih kruna, i tako se utvrdilo da je u opticaju bilo oko šest milijardi kruna (žigosanih). Trebalo je zamijeniti krune za dinare, no i tu — kao i kod pitanja prehrane i snabdijevanja — pojavili su se posebni interesi pojedinih pokrajina i njihovih nacionalnih buržoazija: dok je jedna strana uzdizala vrijednost (kupovnu moć) dinara i uporno tražila da kurs bude za dinar što povoljniji, drugi su zahtijevali da se novi državni novac zamjenjuje u odnosu 1 : 1. Zbog tog pitanja zaprijetila je i kriza vlade, tako da je zamjena izvršena tek u toku 1920. godine, i to u odnosu 1 dinar za 4 krune. »Time su — konstatira Dragoslav Janković⁵⁵ — u korist Srbije stvarno bile oštećene jugoslovenske pokrajine bivše Austro-Ugarske.«

Odnosi u poljoprivredi — a poljoprivredno je stanovništvo u svim jugoslavenskim pokrajinama predstavljalo golemu većinu (oko 80% i više!) — bili su u vrijeme neposredno nakon ujedinjenja god. 1918. različiti. U svim zemljama — izuzevši Srbiju i Crnu Goru — postojali su ili jaki tragovi feudalnog sustava ili, čak, dominantna uloga feudalizma, tj. polufeudalno agrarno uređenje u Bosni, Hercegovini i u Makedoniji, velikoposjednički i latifundijski sistem u Vojvodini i Slavoniji, kolonatski odnosi u Dalmaciji. Još dok je rat trajao, javlja na jugu Monarhije (osobito u Hrvatskoj i Slavoniji) tzv. »zeleni kader«.⁵⁶ Taj »zeleni kader« sačinjavali su austrougarski vojnici — dezerteri koji su se pred vlastima, potjerom i patrolama skrivali po šumama, ne htijući da dalje ratuju. Pri tom su uživali podršku mjesnog stanovništva. Proglašenjem »Države Slovenaca, Hrvata i Srba« i dolaskom »slobode« pripadnici »zelenog kadera« vraćaju se naoružani svojim kućama, krstare poznatim krajem i napadaju vlastelinstva, seoske trgovce, razne bogatune i lihvare, bilježnike i druge imućnije ljude ili one koji su im se prije nešto zamjerili. Njima se pridružuje domaće ili obližnje seljaštvo, naročito siromašno i te njihove akcije i nemiri zadavaju veliku glavobolju vodećim ljudima državne tvorevine u Zagrebu (zamišljene ionako kao privremeno rješenje). Dakako da, uslijed sudjelovanja svjesnijih elemenata u tim akcijama »zelenog kadera« (»povratnici« iz Rusije!), te akcije i ti nemiri nisu tada uvijek i na svakom mjestu imali pljačkaški karakter. Zaplašeno Narodno vijeće SHS u Zagrebu pokušava smaniti napetost: u svojoj poslanici od 14. studenog obećaje seljacima da će ubuduće »[...] i svaki seljak (biti) sudionik državne vlasti [...]« i da će »[...] svaka obitelj, danas i za dugo vremena, dobiti dosta i to plodne zemlje za svaki posao, a da se nikome ne učini nasilja, nepravde i šteta.«⁵⁷ Nešto kasnije središnji odbor Narodnog vijeća, na sjednici od 26. XI 1918⁵⁸, donosi zaključak da se *odmah* pristupi provođenju demokratskih agrarno-poli-

⁵⁵ Isto, 36.

⁵⁶ Pitanje »zelenog kadera« ostaje u našoj historiografiji još uvijek otvoreno. V.: B. Krizman, Građa o nemirima u Hrvatskoj na kraju g. 1918, Historijski zbornik, 1—4/1957, 111—129; J. Vidmar, Prilozi građi za povijest 1917—1918, s osobitim obzirom na razvoj radničkog pokreta i odjeka Oktobarske revolucije kod nas, Arhivski vjesnik, 1/1958, 11—173; F. Čulinović, Odjeci Oktobra u jugoslavenskim krajevima, Zagreb 1957. (poglavlje o »zelenom kaderu«).

⁵⁷ D. Janković—B. Krizman, Građa, II tom, 579.

⁵⁸ Isto, 654.

tičkih reformi, a kao »temeljna načela tih reformi« Vijeće usvaja »[...] likvidaciju svih feudalnih odnosa, koji još postoje u zemljama SHS, u prvom redu ukinuće kmetstva uz pravednu odštetu, kao i svih povlastica, koje izviru iz feudalnog odnošaja [...]«, zatim izvlašćivanje i upotrebu za opće narodne svrhe svih velikih posjeda i imanja stečenih za vrijeme rata. Nastupala je oseka, a tome je pridonio u studenom 1918. i dolazak srpske vojske u »prečanske« krajeve.

Da nekako kanalizira bunt i nezadovoljstvo i da utiša glad seljaka (kmetova) za zemljom — budući da su oni, osobito u Bosni i Hercegovini, paljevinama, pljačkom, razgrađivanjem imanja radi ispaše i drugim postupcima pokazivali da bi mogli poći još i dalje — regent Aleksandar je u svom manifestu od 6. siječnja 1919. izjavio: »Ja želim da se odmah pristupi pravednom rešenju agrarnoga pitanja, i da se ukinu kmetstva i veliki zemljišni posedi. U oba slučaja zemlja će se podeliti među siromašne zemljoradnike, s pravičnom naknadom dosadašnjim njenim vlasnicima. Neka svaki Srbin, Hrvat i Slovenac bude na svojoj zemlji gospodar. U slobodnoj državi Našoj može da bude i bit će samo slobodnih vlasnika zemlje. Zato sam pozvao moju vladu, da odmah obrazuje komisiju, koja će spremiti rešenje agrarnog pitanja, a seljake-kmetove pozivam, da s poverenjem u moju kraljevsku reč, mirno sačekaju, da im naša država zakonskim putem preda zemlju, koja će u napred biti samo Božija i njihova, kao što je to već odavno u Srbiji.«⁵⁹ Ubrzo zatim, 25. veljače bile su donesene prethodne odredbe za pripremu agrarne reforme koje su kao program služile do godine 1931.

»Ove odredbe su određivale: raskidanje svih kmetovskih i čivčijskih veza i odnosa u Makedoniji, Crnoj Gori i Bosni, svih kolonatskih odnosa u Istri, Goričkoj i Dalmaciji, eksproprijaciju svih velikih posjeda, odštetu dosadašnjim vlasnicima, oduzimanje bez odštete imanja habsburške i druge neprijateljske dinastije, prijelaz u vlasništvo države svih većih šumskih kompleksa. Najvažnije je bilo pitanje, što se smatra 'velikim posjedom'. Odredbe su određivale, da su to sva fideikomisna dobra i svi oni posjedi, koji obuhvataju 'bar 100 do 500 jutara'. Tek ovi veliki posjedi stavljeni su pod sekvestar i privremeni sekvestar trajao je 1919—1931. Sekvestrirana zemlja dana je seljacima, t. j. onima, koji su je već bili zauzeli, pod zakup, prvo (1919.) na godinu dana, kasnije na četiri godine odnosno do trajne regulacije.«⁶⁰

Najava agrarne reforme nije u toku godine 1919. umanjila teškoće na privrednom polju; pitanja snabdijevanja i prehrane ostala su otvorena; spekulacija je cvala a korupcija se širila; nezaposlenost se osjećala na

⁵⁹ F. Šišić, n. dj., 299.

⁶⁰ M. Mirković, *Ekonomska struktura Jugoslavije 1918—1941*, Zagreb 1950, 90. »Na agrarnu reformu moramo gledati prvenstveno kao na mjeru, izraženu rentabilitetom proizvodnje. Ona je, na žalost, dobila u Hrvatskoj putem kolonizacije namjerno i protuhrvatsku tendenciju, kao što je u Makedoniji dobila protumakedonsku, što je izričito ispravljeno tek godine 1945. Boljim načinom provođenja agrarne reforme mogle su se izbjeći mnoge štete i ukloniti suvišna stradanja baš agrarnih interesenata dovedenih na голу zemlju, bez kuća, oruđa i nužna.« (R. Bičanić, *Ekonomske promjene u Hrvatskoj izazvane stvaranjem Jugoslavije 1918*, Prilozi za ekonomsku povijest Hrvatske, Zagreb 1967, 96.)

Opš.: M. Erić, *Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918—1941*, god., Sarajevo 1958.

svakom koraku dok je buržoazija krenula u sve veće i bezočnije bogaćenje. Dakako, pri tome su takve prilike najteže pogadale radničku klasu. Pogoršanje njenih uvjeta života najvidljivije se ogledalo u produžavanju radnog vremena i velikom padu realne nadnice. Dok su, na primjer, maksimalne nadnice zidara i stolarskih radnika u Srbiji porasle od 1914. do sredine veljače 1919. za 200%, nadničara za 500%, tipografa za 2100%, cijene živežnih namirnica u istom razdoblju porasle su znatno više: kruha i graha za 7000%, masti i mlijeka za 4000%, govedeg mesa i obuće za 5000%, šećera za 11000% itd.⁶¹

»Zbog svega toga je među radnicima raslo nezadovoljstvo i jačalo je borbeno, revolucionarno raspoloženje, koje se ogledalo u štrajkovima i tarifnim akcijama, osobito železničara i rudara, i u protestnim zborovima i manifestacijama u kojima su, pored radnika, masovno učestvovali i siromašni i srednji slojevi gradskog stanovništva. Najveći značaj su imali generalni štrajkovi koji su u ovom periodu vođeni za opšte zahteve radničke klase. Takvi su, na primer, bili: generalni štrajk u Trbovlju i Hrastniku od 16. do 18. decembra 1919, štrajk u Splitu 30. decembra 1918. i petočasovni protestni štrajk održan u više centara Bosne i Hercegovine 21. februara 1919, u kojem je učestvovalo 30.000 radnika.«⁶² Proces radikalizacije radničkih masa — uslijed sve većeg razočaranja u opći politički kurs režima i posebno suradnju ministerijalista — pospješio je stapanje radničkih pokreta na Kongresu ujedinjenja u Beogradu, 20. do 23. travnja, i stvaranje jedinstvene radničke stranke: Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista), što predstavlja nesumnjivo prelomni trenutak u historiji jugoslavenskog radničkog pokreta uopće. Analizirajući situaciju u zemlji, Podloga ujedinjenja, kao osnovni akt Kongresa, ukazuje na klasnu suštinu vladavine buržoazije i njenu reakcionarnu politiku, poziva u borbu protiv vlade i buržoazije, ostrim riječima žigoše ministerijalizam, otklanja Privremeno narodno predstavništvo i zahtijeva saziv Ustavotvorne skupštine. »Praktični akcioni program« što ga je Kongres usvojio bio je »[...]isključivo orijentisan na dugoročnu borbu u kapitalističkom sistemu. On nije postavljao nikakve revolucionarne zahteve proletarijata, niti je podsticao na revolucionarnu borbu za njihovo ostvarenje, već je isticao političke i ekonomske zahteve koji nisu prelazili okvire programa neke opozicione građanske stranke.«⁶³

U posebnoj rezoluciji Kongres je protestirao protiv ukidanja građanskih sloboda i gušenja revolucionarnog pokreta u zemlji, a također »[...] protiv kontrarevolucionarne uloge koju jugoslovenska buržoazija igra u Rusiji, Mađarskoj i susednim zemljama«. Izrazio je solidarnost s ruskom i mađarskom radničkom klasom i pozvao vladu da »[...]

⁶¹ Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije, Beograd 1963, 36.

⁶² Isto, 36.

Opš.: J. Vrčinac, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca od ujedinjenja do vidovdanskog procesa, Beograd 1956; J. Vidmar, Prilozi građi za historiju radničkog pokreta i KPJ 1919. god., Arhivski vjesnik, II/1959, 7—227.

⁶³ Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije, 43.

odmah i bezuslovno prizna i vaspostavi normalne i prijateljske odnose [...]« sa sovjetskim vladama u Rusiji, Mađarskoj i Bavarskoj kao »[...] jedinim i stvarnim predstavnicima tih zemalja [...]».⁶⁴

Vladin kurs sve veće centralizacije izazivao je sve jači otpor, osobito u Hrvatskoj i Sloveniji. Već prvi proplamsaji nezadovoljstva i bunta pokazivali su da je opća situacija sve drugo samo ne sređena. Tako je krvoproliće u Zagrebu 5. prosinca 1918, pri sudaru mornara i Sokola vjernih Narodnom vijeću na jednoj a »pobunjenih vojnika« zagrebačkog garnizona Narodnog vijeća na drugoj, uznemirilo vrhove;⁶⁵ »Božićna pobuna« u Crnoj Gori⁶⁶ pristaša kralja Nikole na podstrek i uz aktivnu pomoć Talijana pa kasniji proplamsaji bunta u vojsci (Maribor, Varaždin) još su ih više zabrinuli, ali trajnu glavobolju zadavao im je — pored naprednog radničkog pokreta i partije — i seljački pokret u Hrvatskoj pod vodstvom velikog tribuna Stjepana Radića koji tih mjeseci sve više buja pod zastavom: »Za državnu pravnu samostalnost Hrvatske, pravo samoopredjeljenja, posebnu hrvatsku konstituantu i seljačku mirotvornu republiku«.

U lancu državu koje su okružavale Kraljevinu SHS *Italija* je predstavljala glavni protivnik. Talijanska vlada odnosila se neprijateljski prema ujedinjenju (1. XII 1918), a zatim se trudila da novoj susjedi na Jadranu bar oteža konsolidaciju, ako joj već ne pođe za rukom da je iznutra rastroji i dovede do raspada. Zato je talijanska Vrhovna komanda (general Pietro Badoglio, pomoćnik načelnika, generalissimusa A. Diaza) — a upravo je Badoglio formulirao talijansku okupacionu politiku u Istri, Sloveniji i Dalmaciji — sastavila razrađeni plan buduće akcije na jugoslavenskom prostoru i 3. XII 1918. uputila ga u London ministru vanjskih poslova S. Sonninu na odobrenje.⁶⁷

U tome planu Vrhovna komanda (Badoglio) polazi od pretpostavke da se buduća talijanska akcija ne mora ograničiti na krajeve koji su pod talijanskom okupacijom nego se ima proširiti na čitavu zemlju. Zato odmah i daje osnovu parolu: U Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Crnoj

⁶⁴ S. D. Sazonov kao ministar vanjskih poslova »vlade« admirala Kolčaka u Omsku nastojao je, u travnju 1919, da uspostavi diplomatske odnose s vladom u Beogradu. Više o pitanju uspostavljanja odnosa sa Sovjetskom Rusijom: V. Vinaver, Pašić, radikali i pitanje uspostavljanja jugoslovensko-sovjetskih diplomatskih odnosa (1919—1926), Pregled, 9/1967, 217—230; Isti, Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1919—1929, Istorija XX veka, VII/1965, 93—186.

⁶⁵ August Cesarec je o tome, dok su događaji bili još u svježoj uspomeni, pisao: »[...] kada su na 5 decembra — premda socijalnim motivima uznemireni — ipak u glavnom nacionalističkim separatizmom zadojeni vojnici izašli na ulicu i prvi put pokrstili Zagreb čegrtavim vatrama mitraljeza onda ih je ona (tj. jugoslavenska buržoazija, Đ. K.) iz klasnih interesa nazvala boljševicima.« (Dve orijentacije, Plamen, I/1919, 76.) Taj je članak preštampao N. Seferović u knjizi A. Cesarec: Izabrani članci, Beograd 1962, 9—10.

⁶⁶ Opš.: D. Janković, n. dj., 80 i d.

⁶⁷ Taj plan je otkrio američki historičar Ivo J. Lederer i objavio u izvodima u knjizi: Yugoslavia at the Paris Peace Conference. A Study in Frontiersmaking, New Haven and London 1963, 71 i d.

Vidi: B. Krizman, Planovi talijanske Vrhovne komande na Jadranu koncem 1918. god., Pomorski zbornik, 6/1968, 681—694.

Gori, Dalmaciji i Sloveniji i drugdje podsticati unutrašnje sukobe i neizbježna razilaženja svim sredstvima! Taj plan razlikuje dvije zone akcija: 1) talijanska okupaciona zona; 2) teritorij koji se nalazi izvan granica te zone. Unutar vlastite zone otpočet će intenzivnu protujugoslavensku kampanju koja je — kako Badoglio primjećuje — već zapravo otpočela. Za krajeve izvan demarkacione linije Badoglio predlaže ubrzano okončanje formiranja oveće ekipe vrlo inteligentnih i dobro upućenih agenata, budući da je već našao pouzdane pojedince, zadužene da povedu akciju u Sloveniji, Hrvatskoj i Dalmaciji, a za nekoliko će dana naći za ostale krajeve; traži dodir s dva glavna lista u Ljubljani i tri u Zagrebu (*Obzor*, *Hrvatska riječ* i *Novosti*) da ih pridobije; uznastojat će da uspostavi direktnu vezu s nezadovoljnicima simpatizerima bivšeg austrougarskog režima. Radi toga predlaže formiranje grupe od 200 agenata, itd.

I na čisto vojnoj liniji Talijani su iznijeli prijedlog koji bi — da je bio prihvaćen — osigurao talijanskoj Vrhovnoj komandi moćan utjecaj u mnogo širem prostoru nego što ga je dotad držala.⁶⁸ Generalissimus Diaz je 10. prosinca uputio maršalu Fochu prijedlog da se zone akcije, dodijeljene talijanskoj VK i VK savezničkih vojski na Istoku (gen. Franchet d'Espèrey), odijele ovom linijom: bivša granica između carevine Austrije i kraljevine Ugarske od granice pokrajine Galicije (Beskidi) do Broda na Kupi, na međi između Koruške i Hrvatske; linija Londonskog ugovora iz god. 1915, i to tako da u talijanskoj zoni ostanu otoci Krk i Rab. Garnizoni u svakoj od tih zona na teritoriju bivše Monarhije — prema Diazu — formirat će se u pravilu od savezničkih kontingenata a bit će stavljeni pod talijansku VK odnosno komandu generala-komandanta savezničkih vojski na Istoku, već prema tome nalaze li se u zoni talijanske VK ili komande savezničkih vojski na Istoku. Pri tome je Diaz predviđao da okupira u vlastitoj zoni, uz ostale gradove, i Ljubljanu jednom brigadom!! I d'Espèrey je, sa svoje strane, podnio Fochu protuprijedlog, a Foch je »diplomatski« presudio spor, otklonivši talijanski prijedlog podjele cjelokupnog teritorija Dvojne Monarhije i povlačenja nove demarkacione linije između tih komandi (Diaz i d'Espèrey) od sjeverne granice Austrije do Jadrana.⁶⁹

Talijanima nije pošlo za rukom da prodru sa svojim prijedlogom kod Focha, ali su zato Sonnino i Diaz 9. XII 1918. prihvatili plan gen. Badoglija o »[...] akciji koja će se poduzeti među Jugoslavenima«. I doista, veze obavještajca pukovnika C. Petorellija Lalattea (Finzi) i njegovog suradnika Morpurga s raznim nezadovoljnicima (Ivica Frank, Ivan Šušteršič, predstavnici HRSS Vl. Maček i I. Kežman, pa J. Plamenac i drugi),⁷⁰ razne akcije u Crnoj Gori, održavanje logora crnogor-

⁶⁸ B. Krizman, n. dj., 688 i d.

⁶⁹ O djelovanju talijanske vojne misije usp.: *Generale Roberto Segre, La missione militare italiana per l'armistizio* (dicembre 1918—gennaio 1920), Bologna 1928; o »talijanskoj opasnosti« v.: V. Vinaver, O spoljnopolitičkoj orijentaciji Jugoslavije 1920—1925, Zbornik Matice Srpske za društvene nauke, 44/1966, 23—59, osobito 23—33.

⁷⁰ Opš.: *Manko Gagliardi*, Istina o hrvatskom emigrantskom revolucionarnom komitetu 1919—1921, s. 1. 1922 (štampano u Grazu); I. Šušteršič, Moj odgovor, Ljubljana 1922; J. Horvat, Hrvatski panoptikum, Zagreb 1965, 195 i d.

ske vojske u Gaeti, ubacivanje komita, zatim D'Annunzio i njegovi planovi o djelovanju na »mjestima manjeg otpora« u susjedstvu; koordiniranje akcije s bugarskim, albanskim i rumunjskim agentima, podsticanje otpora Austrijanaca, podrška mađarskim ultrašima i drugo, sve to pokazuje da taj Badoglijov plan nije ostao mrtvo slovo.

II Glavna vanjskopolitička pitanja

Pitanje međunarodnog priznanja nove države. U međunarodnom životu Srbija i Crna Gora predstavljale su i pri svršetku prvoga svjetskog rata subjekte međunarodnog prava a novoj državi, nastaloj ujedinjenjem južnoslavenskih zemalja Austro-Ugarske sa Srbijom i Crnom Gorom, valjalo je kao *državi*, tek pribaviti međunarodno priznanje, budući da aktom ujedinjenja od 1. XII 1918. nije automatski utrnuo međunarodno priznanje dano prije Srbiji i Crnoj Gori.⁷¹ Ministarstvo vanjskih poslova u Beogradu je 24. XII notom obavijestilo tamošnja poslanstva Francuske, Velike Britanije, Italije, SAD, Rusije, Grčke i Belgije da je sastavljena prva zajednička vlada i, zatim, navelo njen sastav na čelu sa Stojanom Protićem. Istog je dana Protić poslao poslanstvima Srbije listu novih ministara, a tri dana kasnije obavijestio ih je da je nova državna zastava trobojnica plavo-bijelo-crvena. Uputio im je i poduži »otvoreni« cirkularni brzojav na francuskom jeziku u kojem naređuje šefovima misija da obavijeste vlade, kod kojih su akreditirani, da je posebna delegacija, u skladu s odlukama središnjeg odbora Narodnog vijeća u Zagrebu, kao predstavnika države svih srpskih, hrvatskih i slovenskih zemalja koje su prije pripadale bivšoj Austro-Ugarskoj, stigla u Beograd; da je 1. XII 1918. svečanom adresom proglašeno ujedinjenje cjelokupnog naroda srpskog, hrvatskog i slovenskog bivše Monarhije s Kraljevinom Srbijom i da je regent proglasio stvaranje Kraljevine SHS; da je prihvatio regentstvo i da će formirati zajedničku vladu. Međutim, savezničkim vladama nije se žurilo s priznanjem. To saznajemo iz pisma francuskog ambasadora u Washingtonu J. Jusseranda državnom sekretaru R. Lansingu u kojem spominje to pitanje. Pri tome Jusserand ističe da britanska i talijanska vlada žele da to pitanje riješi Konferencija, a da se francuska vlada s time slaže. U pripremnim razgovorima u Parizu su se predstavnici velesila složili o broju delegata pojedinih država (dosljedno su Srbiji imala pripasti samo dva!); u principu su se složili i u tome da *Crnoj Gori* (!) pripada također pravo da bude zastupana na Kon-

⁷¹ Opš.: B. Krizman, Pitanje međunarodnog priznanja jugoslavenske države, Istorija XX veka, III/1962, 345—386. O tome više: J. Matl, Die Entstehung des jugoslawischen Staates, Zeitschrift für Politik, Berlin 1927, 521—543; L. Chersi, La formazione dello stato jugoslavo, Trieste 1935; E. Holzer, Die Entstehung des jugoslawischen Staates, Berlin 1929; G. Biscottini, La formazione del Regno serbo-croato-sloveno, Rivista di diritto internazionale, Roma 1938, Anno XXX, Serie III, Volume XVII (1938), 56—101, 245—309; E. Bauer, Die Entstehung Jugoslawiens auf der Versailler Friedenkonferenz, Monatshefte für auswärtige Politik, 1939, 1, 12—25; K. Schilling, Die Entstehung des jugoslawischen Staates, Dresden 1939.
U tom odjeljku o priznanju oslanjam se na vlastitu naprijed citiranu raspravu.

... pitanje kako imenovati njene delegate ostane privremeno otvoreno.⁷²

Prema tome je pitanje priznanja nove države ostajalo za predstojeću Konferenciju otvoreno. Stoga je Pašić 13. siječnja obavijestio Protića o takvom rješenju predstavnika velesila i o tome da su u delegaciji »[...] složni u tome da treba izjaviti svoje nezadovoljstvo na takvo rešenje, koje se nam čini nepravednim.« »Isto tako — nastavlja dalje Pašić — nismo zadovoljni što nisu priznali naše ujedinjenje, nego su ga ostavili da docnije reše. Jer kad priznaju Poljsku i Češku, onda je logično da moraju priznati i stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, jer je država naša sformirana, i kao takva već radi. Ako bi naši Veliki Saveznici ostali pri svom rešenju, onda neki naši misle da ne bi trebalo uzeti učešća u rešavanju Konferencije? — Držimo da bi takvo držanje neumesno bilo, jer bi time samo otežali naš položaj. Neki pak drže da je takvo rešenje doneto zbog toga, što smo primili Crnu Goru u sastav naše države, a njen kralj protestira. Po mome mišljenju Italija nije zadovoljna sa celom našom politikom i ona protestira i pravi smetnje kod naših Saveznika, a ovi da joj se ne bi zamerili, popuštaju i ako nisu saglasni s njom. Pravo raspoloženje naših saveznika saznaćemo kad dođe naše pitanje na rešavanje.«⁷³

Ubrzo su organizatori Konferencije izmijenili odluku i povisili *Srbiji* broj delegata na tri i tako su na prvi plenarni sastanak Konferencije, 18. siječnja 1919. («Konferencije za preliminare mira») pošli Pašić, Trumbić i poslanik M. Vesnić kao delegati *Srbije*. Za velikim stolom Konferencije sjedili su, uz ostale, i predstavnici priznatih novih država: Čeho-Slovačke i Poljske, a mjesto određeno za Crnu Goru ostajalo je prazno. Ono što je Konferencija podijelila novim državama, proizašlim iz rata i raspada Habsburške Monarhije: Poljskoj i Čeho-Slovačkoj (kolektivno priznanje), ostalo je iz političkih razloga tada uskraćeno Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca.⁷⁴

⁷² Saveznici su 15. I donijeli zaključak da Crnoj Gori pripada jedan delegat, dok će se procedura njegova određivanja (imenovanja) utvrditi tek kad politička situacija te zemlje bude raščišćena. Tako je organizatorima Konferencije pošlo za rukom da izbjegnu odluku, a kralj Nikola nije uspio da sam sudjeluje u radu Konferencije. To se pitanje povlačilo sve do prosinca 1919, kad je Vrhovni savjet službeno i formalno skinuo to pitanje s dnevnog reda uopće.

⁷³ B. Krizman, n. dj., 357.

⁷⁴ Prema tome, valjalo bi mnogo kritičnije upotrebljavati termin »versajska tvorevina«, »tvorevina Versaja« i tome slično jer Pariška mirovna konferencija nije stvorila nove nacionalne države (Poljsku, Čeho-Slovačku i Kraljevinu SHS). One su nastale čim su savezničke armije razbile glavnu zapreku njihovoj nezavisnosti: oružanu moć Centralnih sila (Njemačke i Austro-Ugarske). Kad su mirovne delegacije započele u Parizu da raspravljaju o pitanju novog uređenja u siječnju 1919, Italija je već tražila — kako to navodi američki historičar Victor S. Mamatey u svojoj zanimljivoj knjizi: *The United States and East Central Europe 1914—1918. A Study in Wilsonian Diplomacy and Propaganda*, Princeton 1957 — dio Austro-Ugarske a Čeho-Slovačka, Jugoslavija i uvećana Rumunjska bile su već dobro ušančene. Tako se Mirovna konferencija našla pred *svršenim činom* u Srednjoj Evropi koji nije ni željela ni mogla osporavati. A što je još značajnije: uskratila je kolektivno priznanje jugoslavenskoj državi u isto vrijeme kad ga nije uskratila ni Čeho-Slovačkoj ni Poljskoj!

O tom pitanju izlagali su F. Čulinović i J. Marjanović na naučnom skupu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu 27—28. prosinca 1968: Vidi: Naučni skup u povodu 50-godišnjice raspada Austro-Ugarske Monarhije i stvaranja jugoslavenske države, Zagreb 1969, 41 i d.; 105 i d.

Trumbić je pokušao da saopćenjem upućenim nizu ministara vanjskih poslova o preuzimanju resora vanjskih poslova u prvoj vladi Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca »isprovocira« priznanje, ali mu je to pošlo za rukom samo kod norveške vlade: norveški ministar vanjskih poslova potvrdio je Trumbiću 28. siječnja 1919. primitak tog saopćenja o preuzimanju resora i javio da je vlada sretna što može uspostaviti službene odnose sa »[...] srpsko-hrvatsko-slovenačkom vladom [...]«.

Međutim, velesile iz pobjedničkog tabora Antante ostajale su na konzervativnoj poziciji nepriznanja novoga državnopravnog stanja kod nas, ali je američka diplomacija bila prva koja je ubrzo promijenila stav u tom pitanju. Tome je pridonio razgovor što ga je Trumbić 1. veljače vodio s američkim državnim sekretarom R. Lansingom. Na sastanku opunomoćenih delegata SAD, naime, istog dana, Lansing je izrazio mišljenje da se situacija u jugoslavenskim zemljama pogoršava, pa da je potrebno da SAD poduzmu neke odlučne korake. Pročitao je nacrt eventualne izjave koju je pripremio John Foster Dulles. Ta je izjava glasila: »Vlada je Sjedinjenih Država 29. svibnja izrazila svoju simpatiju za nacionalne težnje jugoslavenskih naroda, a 28. lipnja izjavila da sve grane slavenske rase treba da budu potpuno oslobođene od njemačke i austrijske vladavine. Dovršivši svoje oslobođenje ispod tuđinskog jarma, Jugoslaveni, prije pod austro-ugarskom vladavinom, izrazili su u raznim prigodama želju da se ujedine s Kraljevinom Srbijom. Srpska vlada, sa svoje strane, objavila je i službeno prihvatila ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca. Vlada Sjedinjenih Država stoga pozdravlja ujedinjenje, izjavljujući istovremeno da se konačno rješenje teritorijalnih granica mora prepustiti Mirovnoj konferenciji, s tim da ga donese u skladu sa željama naroda kojih se to tiče.« Delegati su taj tekst prihvatili, a zatim ga je odobrio i sam Wilson, pa je Lansing 7. veljače objavio navedenu izjavu o pozdravljanju čina ujedinjenja. I Državni je sekretarijat u Washingtonu, u svom odgovoru tamošnjem srpskom poslanstvu od 10. II, naveo da vlada SAD pozdravlja ujedinjenje srpskih, hrvatskih i slovenskih zemalja unutar granica bivše Austro-Ugarske sa Srbijom i priznaje srpsko poslanstvo kao poslanstvo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

Kasnije su među prvima priznale novu državu Grčka, Švicarska; Čehoslovačka je pohitala da uspostavi redovne diplomatske odnose s vladom u Beogradu, zatraživši agrement za svoga prvoga izvanrednog poslanika i opunomoćenog ministra, no vlade V. Britanije i Francuske — nesumnjivo iz obzira prema Italiji — odbijale su i nadalje da se pridruže vladi SAD i da priznaju Kraljevinu SHS. Raspravu o tome pitanju nametnuo im je tek dolazak njemačke delegacije u Pariz. Na sastanku krnjeg »Vijeća četvorice«⁷⁵ Wilson, D. Lloyd George i G. Clemenceau su 26. travnja pretresali, uz ostalo, i to pitanje. Tom ih je prilikom Wilson upozoravao da je prvo pitanje koje se pred njih postavlja pri sastanku s njemačkim delegatima verifikacija punomoćja. »Nijemci će nam predati svoja punomoćja i zatražit će naša. Šta ćemo im reći o Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca?« — pitao je on. Clemenceau je dodao

⁷⁵ P. Mantoux, Les délibérations du Conseil des quatre (24 mars — 28 juin 1919), I, Paris 1955, 385

da je uistinu dosad nisu htjeli priznati u želji da tako ugone Talijanima, a britanski je premijer na to predložio da Jugoslaveni jednostavno predaju kredencijale u ime Srbije! Wilson je, međutim, skrenuo pažnju na to da to Trumbić ne bi prihvatio, a Clemenceau je upozorio na to da je očito da priznanje, u tom trenutku, povećava opasnost s talijanske strane, no on osobno ne vidi kako bi je mogli izbjeći. »Jesu li SAD — upitao je on — priznale Jugoslavene?« »Da« — odgovorio mu je Wilson. Zbog toga im je britanski premijer predložio da zaključe: ako Talijani ne bi bili prisutni u času kad započnu pregovori s Nijemcima, Francuska i Britanija priznat će Kraljevini SHS. Taj su prijedlog i prihvatili. I dalje je to pitanje, ipak, ostalo otvoreno jer su šefovi britanske i francuske delegacije bili uzdržljivi zbog Italije, a 29. IV⁷⁶ ponovo su u Vijeću raspravljali o predaji punomoćja delegata Kraljevine SHS. Utvrdili su da po mišljenju stručnjaka prihvaćanje njihovih punomoćja znači i priznanje Kraljevine SHS i da zato nije potrebna nikakva posebna izjava. Tako su na sastanku s njemačkim opunomoćenicima u Trianonu 1. svibnja bila izmijenjena punomoćja, a Nijemci nisu stavili nikakve primjedbe na punomoćja delegata Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. U nacrtu ugovora o miru s Njemačkom stajalo je — kod niza država koje sklapaju mir s Njemačkom — i ime nove države: Kraljevine SHS, pa tako više ništa nije stajalo na putu *kolektivnom priznanju* nove države, do kojeg je formalno došlo potpisivanjem mirovnog ugovora s Njemačkom (Versailles, 28. lipnja 1919).⁷⁷ Ne sačekavši tu ceremoniju, vlade V. Britanije i Francuske priznale su svaka zasebno Kraljevini SHS već i prije (V. Britanije 1, a Francuska 5. lipnja). Poslije potpisa mirovnog ugovora s Njemačkom počela su pristizati priznanja i drugih država (»savezničkih«, neutralnih pa i neprijateljskih).

Razgraničenje s Mađarskom. Novi režim u Mađarskoj, pod vodstvom grofa M. Károlyija, nailazio je na goleme teškoće, pa je gotovo odmah u početku pokušao da potraži oslonac — u Beogradu. Zamjenik jugoslavenskog predstavnika u Budimpešti (Vladimir Mihajlović) 13. siječnja 1919. obavijestio je Trumbića⁷⁸ da mu je ministar M. Lovászy, u razgovoru rekao otprilike ovo: Vidite, kako smo ostavljeni od sviju i opkoljeni neprijateljima. Neprijatelji su nam Česi, Nijemci i Rumunji. Antanta neće s nama da pregovara i ne priznaje nas. Mi bismo htjeli zblizenje sa Srbima i to s Beogradom. Zbog toga predlaže da se s obje strane sastanu ličnosti bilo u Budimpešti bilo u Beogradu, i to ličnosti privatnog karaktera i sasvim neobavezno, da razmijene mišljenja. Na mađarskoj se strani želi *savez* s jugoslavenskom državom. Takve su ponude ponavljali i drugdje (u Švicarskoj Nikoli Stojanoviću) ali se vrhovi u Beogradu nisu tada htjeli u to upuštati. Pažnju su u toku prvih mjeseci 1919. god. usmjerili na sjever, oko Banata, znajući da se tu nose s protivnikom koji sudjeluje na Mirovnoj konferenciji a koji drži u ruci

⁷⁶ Isto, 411.

⁷⁷ Opš.: B. Krizman, Mirovni ugovori poslije Prvog svjetskog rata, Iz istorije Jugoslavije 1918—1945, Beograd 1958, 81 i d. Taj ugovor poslužio je kao uzorak za ostale mirovne ugovore, sadržavajući pakt Društva naroda kao sastavni dio i tih ugovora.

⁷⁸ B. Krizman, Kako nam je Karolji nudio savez 1918. godine, NIN, 1. V 1957.

tajni ugovor s Antantom iz 1916. god. (s Rumunjskom)⁷⁹, dok im na preostalom dijelu te granice (Bačka, Baranja, Međimurje i Prekomurje) stoji nasuprot poražena Mađarska, s kojom tek valja zaključiti ugovor o miru. Na konferenciji je teritorijalna komisija 25. veljače saslušala izlaganja naših delegata i o Banatu, Bačkoj i Baranji. Pri tom je Pešić razlagao strateške, J. Cvijić etnografske i ekonomske, a Vesnić političke argumente, pa je Pešić, u svom izvještaju ministru vojnom, javio i to da je »[...] tendencija da nam za severnu granicu daju Maroš i Dravu.«⁸⁰ Nešto kasnije Pešić je brzojavno javio ministru⁸¹ da mu je načelnik štaba maršala Focha u najvećem povjerenju rekao da američki delegati neprestano navaljuju da pruga Bazjaš—Vršac—Temišvar—Arad pripadne Rumunjima, a da naša granica bude odmah zapadno od te pruge; da Francuzi zahtijevaju da bar dobijemo predio oko Bele Crkve i Vršca; na sjeveru će granica najvjerojatnije ići kanalom Aranka; da Amerikanci navaljuju da granica s Mađarskom bude Drava a da će Francuzi tražiti ono što je delegacija predložila na lijevoj obali Drave; da se načelnik štaba boji da jugoslavenska strana neće moći obraniti Klagenfurt i Villach, a da rješenje još nije palo.

Međutim, u Mađarskoj je došlo do velikih promjena: Károlyi je prepustio vlast revolucionarnoj vladi na čelu sa Belom Kunom, što, začudo, nije u beogradske vladajuće krugove unijelo veću nervozu. Čini se da nisu bili ni jako raspoloženi da se vojnim snagama angažiraju protiv novog kursa u Mađarskoj (Mađarske Sovjetske Republike), kad je na početku travnja stiglo u Beograd naredenje Francheta d'Espèreya da se — radi intervencije protiv mađarskih boljševika — stave pod njegovu komandu tri »srpske« divizije. Vlada je, doduše, obećala jednu diviziju i još jednu (konjičku) brigadu, ali je to — zahvaljujući energičnim upozorenjima Pašića i Trumbića iz Pariza! — ubrzo stornirala.⁸² Kasnije, u izmijenjenim uvjetima — pošto je ugovor s Njemačkom bio konačno skinut s dnevnog reda Konferencije ceremonijom potpisivanja u Versaillesu — Konferenciji su počela stizati pitanja u kojima je Kraljevina SHS bila neposredno zainteresirana.⁸³ Zbog toga su vlada i delegacija sredinom srpnja smatrale da treba mijenjati prijašnji stav, pa su u

⁷⁹ Tekst ugovora: *Krizman—Hrabak*, Zapisnici, 308.

⁸⁰ A-VII, Akta srpske Vrhovne komande, 3, 470.

⁸¹ Isto, 3, 470.

⁸² Na sjednici Velike četvorice 28. III 1919. maršal Foch živo se zalagao za »cordon sanitaire« odnosno za opću mobilizaciju Poljske, Čeho-Slovačke i Rumunjske u borbi protiv boljševizma ali mu je odlučno oponirao Wilson. U isto je vrijeme Trumbić brzojavljao iz Pariza 11. travnja — u povodu inicijative da se okupe Grčka, Rumunjska, Čeho-Slovačka, Poljska i Kraljevina SHS kao ugrožene od neprijateljskih zemalja, naročito od boljševizma — još i ovo: »Mišljenje je Delegacije da se uopšte ne damo izrabljivati za tuđe ciljeve, da bez priznanja naše države ne obavezujemo naše vojske za ekspedicije izvan naše granice, gde nas ne zovu naši interesi, da bi najprije morali biti rešeni naši sporovi s Italijom i Rumunijom, da ograničimo upotrebu naše vojske samo na to ako bi se radilo o razoružanju Bugarske od koje nam pretila opasnost, da se podništvo ne dopusti prevoz talijanskih trupa preko naše teritorije [...].« (Arhiv Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, Trumbićevi spisi, svežanj 66, Trumbićev brzojav iz Pariza od 11. IV 1919).

⁸³ Poput razgraničenja s Austrijom, Mađarskom, Rumunjskom i Bugarskom, pitanja zaštite manjina, podjele a. u. trgovačkog i ratnog brodovlja, reparacija a iznad svega razgraničenja s Italijom na Jadranu.

principu pristale na sudjelovanje u intervenciji, nadajući se da će tako ojačati pozicije na Konferenciji i poboljšati izgledu u pogledu teritorijalnih zahtjeva prema Mađarskoj (i Rumunjskoj). Zato je vlada i stavila na raspolaganje d'Espèreyu oveći kontingent jedinica stacioniranih oko Subotice, u Baranji i Međimurju koje, zatim, nisu uopće bile upotrijebljene protiv Mađarske, u kojoj je, na početku kolovoza, Bela Kun pao i pobijedila bijela reakcija pod vodstvom admirala Horthyja. Ali su time oživjele glasine o mogućoj restauraciji Habsburga i dolasku habsburškog nadvojvode Josipa na vlast u Mađarskoj.⁸⁴

A. Tardieu je već 16. travnja bio obavijestio šefa delegacije Pašića o graničnom rješenju i naveo da je Baranja ostala Mađarskoj, da granica ide rijekom Dravom,⁸⁵ a 20. svibnja, pred glavnom teritorijalnom komisijom Cvijić i Žolger branili su zahtjev o Baranji (Cvijić) i tražili čitavo Prekomurje (Žolger). O tome je Pešić istog dana informirao svoje pretpostavljene u Beogradu: »Naša izlaganja su bila ubedljiva i energična. Komisija nas je saslušala ali nije dala nikakvo svoje mišljenje, niti je se moglo opaziti, da li oni odobravaju, ili ne naše zahteve.«⁸⁶ Nekoliko dana iza toga javio je i ovo: »Imam siguran izveštaj da smo dobili Prekomurje i da ćemo dobiti ispravku granice u Baranji. Ostale naše razloge za ispravku granica u Banatu, Bugarskoj i na severu nije Konferencija usvojila.«⁸⁷

Tako je teritorijalna komisija, u drugoj polovici srpnja, konačno formulirala svoj prijedlog o budućoj jugoslavensko-mađarskoj granici, pa se 1. kolovoza⁸⁸ našao pred Vrhovnim savjetom koji je prihvatio ovakvo rješenje: da ostane neizmijenjena granica u Bačkoj, da se prihvati prijedlog o pripajanju Prekomurja Kraljevini SHS⁸⁹ i da se ispravi granica u Baranji u korist jugoslavenske strane. Delegacija se i kasnije trudila da postigne korekturu te odluke u Bačkoj i Baranji (Bajski trougao, oblast grada Pečuha i drugo) ali bez uspjeha.⁹⁰

Razgraničenje s Rumunjskom. Vijeće deseterice saslušalo je 31. siječnja 1919. delegate »Srbije« i Rumunjske o Banatu, i tom je prilikom Bratianu tražio čitav Banat za Rumunjsku.⁹¹ Poslije Bratianua govorili

U početku se i u jugoslavenskim krugovima razmatrala mogućnost, odnosno zamisao, stvaranja koridora između Kraljevine SHS i Čeho-Slovačke (Varaždin—Bratislava). Čini se da je jedan takav projekt stigao pred pododbor Konferencije o čeho-slovačkim pitanjima, ali je bio stavljen ad acta.

⁸⁴ Opš.: A. Mitrović, Jugoslavija na Konferenciji mira 1919—1920, Beograd 1969, 186 i d.

⁸⁵ Isto, 143.

⁸⁶ A-VII, Akta srpske Vrhovne komande, 3, 470, str. pov. br. 302.

⁸⁷ Isto, 3, 470, pov. 313.

⁸⁸ Papers relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference 1919, Volume VII, 454—455.

⁸⁹ U Prekomurje su zatim 12. kolovoza 1919. ušle jedinice pod zapovjedništvom potpukovnika Uzorinca.

⁹⁰ Mirovni ugovor s Mađarskom bio je potpisan u Trianonu 4. lipnja 1920. O Mađarskoj na Mirovnoj konferenciji opš.: F. Deák, Hungary at the Paris Peace Conference. The Diplomatic History of the Treaty of Trianon, New York 1942.

⁹¹ Opš. o tome: Sherman David Spector, Rumania at the Paris Peace Conference. A Study of the Diplomacy of Ioan I. C. Bratianu, New York 1962. Vidi i: B. Krizman, Pitanje granica Vojvodine na Pariškoj mirovnoj konferenciji 1919. godine, Zbornik Matice Srpske za društvene nauke, 24/1959, 31—72.

su Vesnić, Trumbić i Pašić, iznoseći i opravdavajući zahtjev na »ravni Banat«, a sutradan je Bratianu nastavio pred Vijećem svoja izlaganja. Na kraju je Vijeće donijelo odluku da se prihvati prijedlog šefa britanske delegacije Lloydja Georgea o formiranju komisije stručnjaka koja će proučiti jugoslavensko-rumunjska teritorijalna pitanja i na kraju donijeti (po mogućnosti) jednoglasne preporuke, s tim da u nju uđu po dva predstavnika SAD, V. Britanije, Francuske i Italije. O svemu tome je Trumbić 5. veljače ovako pisao J. M. Jovanoviću: »Naši poslovi idu svakako. Stari (tj. Pašić) je na čelu. Tako je udešeno. Radi se kako se može, a ne čini se nego vrlo malo. U subotu u jutro dobili smo poziv da dođemo pred Velike zbog Banata. Došla je i kontrapartija. Nismo ništa imali gotova, ni memoara ni karte. Trebalo je improvizirati! Protivna stranka bila je potpuno spremna. Ipak je dobri Bog pomogao i prosvetio našu pamet. Ako se o dvoboju može govoriti, mislim da mogu reći da ga nismo izgubili. Vidilo se odmah da je utisak što su ga veliki dobili bio povoljan za nas barem za onaj deo Banata, na koji možemo pretendirati. To se čulo na raznim stranama. Nikakvo rešenje doneseno. Sutra dan je Bratianu izneo čitavo rumunjsko pitanje. Veliki su to pitanje predali na študiranje jednoj osobitoj Komisiji pod predsjedništvom g. Tardieua. Tu će se rešiti i spor o Banatu.«⁹²

Pozvani na sjednicu Vijeća, delegati Kraljevine SHS Pašić, Trumbić, Vesnić i I. Žolger došli su 18. veljače na Quai d'Orsay. Tom je prilikom Vesnić dao, kao prvi govornik, odulji uvod općeg karaktera, a zatim je ušao u pojedinosti razgraničenja sa susjedima. Služeći se geografskom kartom, Vesnić je počeo obrazlagati revindikacije delegacije. Govorio je o granici prema Grčkoj (nikakva ispravka granice), prema Bugarskoj (neznatna rektifikacija) i prema Rumunjskoj. Tu je Vesnić podsjetio prisutne da je delegacija već jednom bila iznijela argumente u prilog svog stanovišta. Izjavila je — kako će se članovi Vijeća sjetiti — da je spremna — ako njeni argumenti Vijeću ne bi bili dovoljno uvjerljivi — da pristane na plebiscit: da se stanovništvo samo izjasni o svojoj sudbini. Žolger je, zatim, opisao granicu na sjeveru (prema Austriji) a Trumbić zapadnu granicu (prema Italiji).⁹³

Teritorijalna komisija pod predsjedništvom A. Tardieua pozvala je i saslušala 25. veljače delegate o Banatu, Bačkoj i Baranji. Gen. Pešić je razlagao strateške, J. Cvijić etnografske i ekonomske, a Vesnić političke razloge zahtjeva iz memorandumu.⁹⁴ U delegaciji je Smodlaka prvi, na sjednici 4. ožujka,⁹⁵ upozorio na opasnosti koje prijete sa svih strana: i u Banatu i pri razgraničenju s Italijom. Plan o arbitraži Wilsona — govorio je on — nije uspio ali se ne može reći da ta ponuda nije donijela ploda, povećavajući i ugled delegacije i simpatije drugih država za nas.⁹⁶ Italija je tom ponudom bila dovedena u težak položaj. Odbila je prijedlog, ali je navukla na sebe omrazu mnogih država i naroda i tko zna,

⁹² B. Krizman, n. dj., 48.

⁹³ Isto, 50 i d. V.: H. Nicolson, Peacemaking 1919, London 1945, 215.

⁹⁴ B. Krizman, n. dj., 55—57.

⁹⁵ Krizman—Hrabak, Zapisnici, 68.

⁹⁶ O pozadini te ponude v.: H. W. Steed, Through Thirty Years 1892—1922, II, 279—281.

kako se njena vlada osjeća kod kuće i kakvo je držanje njenih socijalista jer cenzura ne dopušta da se takve vijesti iznose u javnost. Čini se da se naš položaj poslije memoranduma pogoršao. Rašireno je mišljenje da smo pretjerali u zahtjevima ali je uhvatilo korijena. Sad bismo mogli upotrijebiti drugo sredstvo koje bi nam opet poboljšalo položaj, kao što smo to postigli ponudom arbitraže. Mogli bismo izaći s otvorenom ponudom održavanja plebiscita u svim spornim područjima s našim saveznicima (Italijom i Rumunjskom). — Vlada u Beogradu složila se sa Smodlakinim prijedlogom, a tek je na sjednici delegacije 16. travnja⁹⁷ Pašić saopćio da je u smislu jučerašnjeg rješenja poslao predsjedniku Konferencije Clemenceauu notu kojom predlaže plebiscit za rješavanje spora s Italijom i Rumunjskom. Uz to, povjerio im je da mu je Tardieu rekao da je njegova komisija ostala pri gledištu da Bela Crkva, Vršac i Velika Kikinda ostanu »Srbiji«. Sutradan je Pašić bio primljen u audijenciju kod Wilsona i tom mu prilikom o Rumunjskoj rekao i to da od rumunjskih državnika jedini Bratianu vodi agresivnu politiku, a svi ostali žele da se sporazumiju o razgraničenju u Banatu. »Mi smo predlagali plebiscit u Torontalskoj i Tamiškoj županiji. Bratianu nije prihvatio nego je tražio neke strategijske linije. Komisija koja se zanimala rešenjem pitanja u Banatu povukla je jednu granicu na našu štetu, ali bi se mogla trpeti, ako se ne pogorša drugim rešenjima.«⁹⁸

Ipak, delegacija je kasnije pokušavala da izbori i iznudi korekture i u Banatu: ponovo su delegati (20. V) pokušavali da pred komisijom Tardieua postignu korekture (da željeznica od Bazjaša u cijelosti pripadne nama — Vesnić), no komisija je samo pristala da Prekomurje i neznatan dio Baranje pripadnu Kraljevini SHS (Srbiji) ali ništa u Banatu. Nešto kasnije se delegacija trudila da bar odgodi izvršenje naređenja d'Espèreya o povlačenju srpskih oružanih snaga na liniju prihvaćenu u Parizu kao granicu u Banatu, no uzalud, pa je srpska vojska do 28. srpnja napustila predio s onu stranu te linije.

Na sastanku šefova delegacija velesila 1. kolovoza — kao što je već spomenuto — razmatrane su preporuke Tardieuove komisije i Vijeće je na kraju, uz ostalo, zaključilo da za Prekomurje ostaje na snazi već prihvaćena granična linija; da za Baranju prihvaća nove preporuke komisije; da ostaje neizmijenjena prijašnja granica u Bačkoj, a da prihvaća preporuku za srednji Banat, tj. da ostane neizmijenjena prijašnja granica. Pri tome je i ostalo.

Pitanje granice s Austrijom. U memorandumu delegacije bila su razrađena osnovna načela po kojima bi valjalo riješiti problem buduće granice s Njemačko-austrijskom Republikom pa je dr Ivan Žolger, u ime delegacije, na sastanku Vijeća desetorice 18. veljače, izložio pojedinosti tih teritorijalnih zahtjeva na račun Austrije. Ti zahtjevi zahvaćali su Celovec (Klagenfurt), Velikovec (Völkermarkt), Maribor i Radgonu. Vijeće je zatim 22. II⁹⁹ pretresalo pitanje kome da povjere proučavanje toga zahtjeva, pa je prihvatilo prijedlog Lansinga da i pitanja u vezi

⁹⁷ Krizman—Hrabak, 110—111.

⁹⁸ B. Krizman, n. dj., 60.

⁹⁹ Papers relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference 1919, Volume IV, 83—98.

s Austrijom povjere onoj komisiji koju su već bili stvorili zbog Banata («Komisija za studij teritorijalnih pitanja koja se tiču Rumunjske i Jugoslavije»¹⁰⁰).

Ta je komisija pod Tardieuovim predsjedništvom prvi put pretresala jugoslavenske zahtjeve na sjednici 2. ožujka.¹⁰¹ Tom prilikom iskrsele su teškoće, jer se stručnjaci nisu slagali. Amerikanci su predlagali da Maribor pripadne Austriji, a uz njega i Celovec, i to zato što je »[...] šteta dijeliti celovečku kotlinu koja tvori ekonomsku cjelinu [...]«; Britanci su predlagali da Jugoslaviji (Srbiji) pripadnu Međimurje i Prekomurje ali ne i Radgona, da joj pripadne i Maribor jer je »[...] slovensko životno središte [...]«, ali ne i Celovec, dok su u ostalim pitanjima bili složni s Amerikancima; Talijani su predlagali Muru kao granicu (pa bi prema tome Prekomurje ostalo Mađarskoj!), da Maribor pripadne Austriji, i to jer je s njom, navodno, povezan sav njegov ekonomski i poslovni život, a općenito je linija koju je talijanska strana predlagala ispadala najpovoljnije za Austriju; naprotiv, Francuzi su u svemu podržavali zahtjeve naše delegacije, tvrdeći da su sve tražene zemlje slovenske. Sam predsjednik (Tardieu) pokazivao je simpatije za jugoslavenske zahtjeve.

Mjesec dana kasnije (6. IV 1919), komisija je izradila prijedlog preporuka o razgraničenju, i to ovako: američki, britanski i francuski stručnjaci slažu se da Maribor i područje oko njega pripadnu Kraljevini SHS, dok su Talijani protiv toga; dalje su mišljenja da je Celovečka kotlina jedinstvena, zato su Karavanke granica, pa predlažu da se stanovništvo čitave kotline izjasni o budućoj pripadnosti; talijanski stručnjaci, naprotiv, ističu da je kotlina bitni, sastavni dio austrijskog ekonomskog i geografskog sistema od kojeg se ne može odijeliti a da se ne remeti ekonomski život stanovništva i ugrožava opći mir, a u pogledu svake vrste konzultacije da je kao i plebiscit političke prirode pa da to stoga uopće ne spada pred teritorijalnu komisiju.¹⁰²

Vijeće petorice (ministri vanjskih poslova) raspravljalo je 9. svibnja¹⁰³ o tome i tada su Talijani odlučno branili austrijske teze. Komisija je zatim pretresala to isto pitanje, u prvom redu pitanje »jeseničkog trokuta«, ali se Vijeće petorice, na sjednici 10. V, opet nije moglo složiti pa je čitav predmet došao pred Vijeće četvorice 12. svibnja.¹⁰⁴ Tu je bio prihvaćen prijedlog o plebiscitu u Celovečkoj kotlini. Sonnino ga je, doduše, želio proširiti na Maribor i druge sporne tačke duž predložene granice ali bez uspjeha. Bili su prihvaćeni zahtjevi naše delegacije u Štajerskoj (dravska dolina i radgonski kut) ali je pitanje »jeseničkog trokuta« ostalo i dalje otvoreno.

¹⁰⁰ Opš.: *B. Grafenauer*, Vprašanje jugoslovansko-avstrijske meje na mirovni konferenci leta 1919, Koroški zbornik, 1946, 383—420; *N. Almond—R. Lutz*, *The Treaty of Saint Germain*, Stanford 1935. O Mariboru i štajerskom Podravju: *L. Ude*, n. dj., 149 i d.

¹⁰¹ *B. Grafenauer*, n. dj., 389—392.

¹⁰² Isto, 393—394.

¹⁰³ *Papers relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference 1919, Volume IV*, 678—695.

¹⁰⁴ Isto, 493—505.

rrotiveci se prijedlogu o plebiscitu, naša je delegacija i na sjednici komisije Tardieua 20. V naznačila svoje minimalne zahtjeve u Koruškoj (dioba Celovečke kotline bez plebiscita!). Međutim, vrhovi Konferencije ostajali su kod prijedloga o plebiscitu, samo što je delegaciji, ipak, pošlo za rukom da pridobije Lloyda Georgea i Clemenceaua da se prijedlog o plebiscitu izmijeni tako da se područje dijeli na dva dijela (kasnija »Zona A« i »Zona B«).

Upravo u tom času vlada u Beogradu pokušala je presjeći to pitanje oružjem i Konferenciju staviti pred svršeni čin: otpočela je ofenziva u Koruškoj i do 6. lipnja bila zaposjednuta čitava Celovečka kotlina! U međuvremenu je Vesnić, pred Vijećem četvorice, opširno izložio stav vlade i najviši organ Konferencije donio je potom zaključak da se plebiscit održi. U pismima od 7. i 9. lipnja Vesnić je u ime delegacije predlagao: »'Zona A' pripada Kraljevini SHS, a 'Zona B' Austriji, s tim što će se stanovništvo u roku od tri do šest mjeseci izjasniti u 'Zoni A' hoće li Austriji, a u 'Zoni B' hoće li Kraljevini SHS.«¹⁰⁵

Ubrzo je došlo do raspleta: Konferencija je prisilila vladu u Beogradu da djelomično povuče jedinice; prihvatila je prijedlog većine u komisiji Tardieua — bez Talijana! — da u »Zoni A« ostanu jugoslavenske snage, a u »Zoni B« austrijske, a obje zone da dođu pod nadzor međunarodne savezničke komisije, s tim da se plebiscit u »Zoni A« održi tri mjeseca pošto stupi na snagu ugovor o miru s Austrijom, a u »Zoni B« nakon tri tjedna od dana plebiscita u »Zoni A«. Na sjednici 26. lipnja¹⁰⁶ delegati su se suglasili da protiv takvog rješenja Konferencije ne poduzimaju ništa nego da ga prime »[...] kao krajnju mogućnost dobiti na ovoj strani.«

Ugovor o miru s Austrijom bio je potpisan 10. rujna 1919. u Saint-Germainu. Delegacija Kraljevine SHS odbila je da ga tada potpiše, prigovarajući odredbama člana 51. (o zaštiti manjina) i odredbama o reparacijama. Potpisala ga je ipak 5. prosinca 1919.

Pitanje razgraničenja s Bugarskom. Prema memoaru delegacije o teritorijalnim zahtjevima izvršila bi se na granici prema Bugarskoj samo značajnija ispravka tako da bi Kraljevina SHS svoju granicu znatno primakla Sofiji s tim da Pernik, ipak, ostane u Bugarskoj. Vesnić je u ime delegacije 18. II pred Vijećem desetorice tumačio predloženu korekturu prema Bugarskoj a Vijeće je, na kraju, i taj teritorijalni zahtjev povjeralo onoj istoj teritorijalnoj komisiji, formiranoj da se bavi pitanjem Banata.¹⁰⁷

Komisija je detaljno razmatrala pitanje buduće granice i na početku travnja predala Vrhovnom savjetu Konferencije svoje preporuke o tome. O tome je Pašić, poslije razgovora s Tardieuom, referirao 16. travnja na sjednici delegacije ovako: »Strumica varoš i reka ostaju nama, a granica je povučena tako, da nama ostaje i Petrič¹⁰⁸ pa otud našom starom granicom, vododelnicom između Strume i voda, koje teku ka

¹⁰⁵ Opš.: J. Cvijić, Koruški plebiscit, Nova Evropa, 1/1920, 28—34; I. Tomšič, Plebiscit na Koroškem s pravne strani, Koroški zbornik, 1946, 421—491.

¹⁰⁶ Krizman—Hrabak, Zapisnici, 157.

¹⁰⁷ Opš.: D. Todorović, n. dj., 93 i d.

¹⁰⁸ Što je bilo netačno.

Bregalnici i Vardaru; tako sve do blizu tromeđe; tu se povlači nova granica preko bugarske teritorije a ostavlja nam se Trn i Vrapče. Prema Timoku, rekao je (Tardieu), da ne zna, da li je granica ispravljena, ali da se može o tome moliti Savet Četvorice.«¹⁰⁹ Razgovarajući sutradan s Wilsonom, Pašić je rekao o Bugarskoj ovo: »Bugarska je se pridružila Nemačkoj i državama, koje su vodile osvajački rat protiv država, koje su pomagale njeno oslobođenje, i podelila Srbiju sa Austrijom. Pobeđena ona je zaslužila svojim izdajničkim držanjem i svirepostima koje je počinila, da bude smrtno kažnjena. Ali smo mi, rukovodeći se obzirima ne osvetničkim, tražili samo ispravku granice i nismo išli čak do etnografske granice našeg naroda, koje daleko zailaze u bugarsku državu. Jer ako se nova njena pokoljenja pokaju otvoren im je put ka izmiranju.«¹¹⁰

Delegacija je i dalje nastojala da na toj strani postigne što više, pokušavajući — uglavnom bezuspešno — da se tu ili tamo unesu korekture, pa čak i onda pošto je Vijeće petorice odobrilo preporuke komisije o budućoj granici. Kad je bugarska delegacija stigla u Pariz da primi nacrt ugovora o miru, delegacija Kraljevine SHS zauzela je defenzivno držanje, nastojeći da od Bugara sačuva ono što su sadržavale prihvaćene preporuke komisije i Trumbić je, na kraju, mogao da 1. studenog brzojavno obavijesti vladu u Beogradu da su bugarski protuprijedlozi odbijeni, da su na strani Kraljevine SHS bili delegati Engleske, Francuske i Japana dok je Italija branila Bugare na temelju načela narodnosti.¹¹¹

Ugovor o miru s Bugarskom bio je svečano potpisan u Neuillyu 27. studenog 1919. ali ga je naša delegacija potpisala istog dana kad i ugovor s Austrijom.

Jadransko pitanje. Prvih mjeseci rada Pariške konferencije jadransko pitanje — pitanje razgraničenja između Italije i njenog novog susjeda na Jadranu — ostajalo je po strani jer je Francuskoj, V. Britaniji i SAD bilo najvažnije da što brže sastave nacrt mirovnog ugovora s Njemačkom i da ga opunomoćeni njemački predstavnici, zatim, potpišu, e da bi tako popravile nesređeno stanje u »srcu Evrope«. Zatim su vrhovi Konferencije sa zakašnjenjem pristupili pretresanju toga složenog pitanja.¹¹²

¹⁰⁹ *Krizman—Hrabak*, Zapisnici, 111.

¹¹⁰ Isto, 113.

¹¹¹ Opš.: *G. P. Genov*, Bulgaria and the Treaty of Neuilly. Sofia 1935.

¹¹² Opš.: *R. Albrecht-Carrié*, Italy at the Paris Peace Conference, New York 1938. v.: *A. Mitrović*, Zadarsko pitanje na konferenciji mira. Od otvaranja konferencije do potpisivanja mirovnog ugovora sa Njemačkom, Zbornik filozofskog fakulteta u Beogradu, VII-1/1963; Tajni kontakti Nitijeve vlade sa jugoslovenskom delegacijom u julu 1919, Isto, VIII/1964; Aprilski pregovori o jadranskom pitanju na konferenciji mira 1919, Istorija XX veka, VIII/1966; Delegacija Kraljevine SHS i Vilsonova deklaracija od 23. IV 1919, Zbornik filozofskog fakulteta u Beogradu, X-1/1968. Vidi također i moje radove o jadranskom pitanju: Jadransko pitanje pred našom delegacijom na Pariškoj mirovnoj konferenciji do potpisivanja ugovora s Njemačkom, Jadranski zbornik, III/1958; Dalmacija na mirovnoj konferenciji u Parizu 1919, Mogućnosti 2, 3 i 4/1958; Jadransko pitanje pred Vijećem četvorice Pariške mirovne konferencije, Anali Jadranskog instituta III/1961; Jadransko pitanje na Pariškoj mirovnoj konferenciji (28. VI 1919—9. XII 1919, Istorija XX veka VII/1965); Jadransko pitanje pred Pariškom mirovnom konferencijom (1919—1920), Riječka revija

Francuski ministar vanjskih poslova St. Pichon je, doduše, već 2. veljače,¹¹³ pozvao Pašića i Trumbića na razgovor, želeći da ispita jesu li skloni sporazumu s Italijom i pri tom ih upozorio da su Francuska i V. Britanija vezane londonskim ugovorom i da ih te njihove obaveze može osloboditi samo Italija. Stoga im i savjetuje da pristanu na sporazum s Italijom. No delegati su odvratili da Italiji mogu priznati samo Furlaniju do linije Cormons—Gradiška—Tržič, da predlažu arbitražu za Trst i zapadnu obalu Istre, a da centralni i istočni dio Istre, oblast Gorice i istočno od linije Cormons—Gradiška—Tržič, čitavu jadransku obalu i sve otoke traže za Kraljevinu SHS.

Osjećajući da će glavna opozicija njenim teritorijalnim zahtjevima (iz memoranduma od 7. veljače 1919) doći s te strane, s obzirom na opći politički kurs SAD, talijanska je delegacija pokušavala za to vrijeme da uvjeri najvažnije članove delegacije SAD u opravdanost svojih teritorijalnih zahtjeva (u kojima su, povrh poznatih obećanja londonskog ugovora iz 1915. godine, tražili i Rijeku!). Jugoslavenska je strana 11. veljače predložila da Wilson bude arbitar u teritorijalnim pitanjima između Kraljevine SHS i Italije ali je to talijanska delegacija odbila. Pred Vrhovnim je vijećem Trumbić — 18. veljače — izložio glavne elemente jadranskog pitanja i jugoslavenske zahtjeve i Vijeće je na kraju donijelo zaključak — pošto su se talijanski predstavnici najodlučnije usprotivili da »[...] pitanje granica koje se direktno ili indirektno tiču talijanskih interesa [...]« povjere bilo kojoj komisiji Konferencije — da se ti teritorijalni zahtjevi — ukoliko se odnose na onaj dio buduće granice koji se *ne odnosi na Italiju* — povjere rumunjsko-jugoslavenskoj komisiji A. Tardieua. Tako je jadransko pitanje ostalo u nadležnosti vrhova Konferencije (Vijeća desetorice, a poslije 24. ožujka Vijeća četvorice). Tu nije ništa mogla promijeniti nota što ju je delegacija SHS uputila 6. ožujka, a u kojoj zahtijeva da jugoslavenski delegati budu uvijek prisutni u Vijeću, kad se bude pretresala ili određivala buduća talijansko-jugoslavenska granica. I (Smodlakina) sugestija o plebiscitu u spornim pitanjima s Rumunjskom i Italijom — prenesena Clemenceauu u službenoj formi s ovećim zakašnjenjem — ostala je u tom pogledu bez odjeka.¹¹⁴

10/1966. Na toj posljednjoj radnji temelji se izlaganje u ovom odjeljku o jadranskom pitanju. Vidi i zbirku: Jadransko pitanje od Pariza do Rapala (zvanični dokumenti), Beograd 1924.

¹¹³ B. Krizman, Diplomatska prepiska predstavnika Kraljevine SHS na Pariškoj mirovnoj konferenciji (15. I 1919—20. VI 1919), Glasnik arhiva i Društva arhivista Bosne i Hercegovine, II/1962, 341—342.

¹¹⁴ Gen. Pešić je ovako zakukao svom ministru iz Pariza 5. V 1919: »Nami i svima ostalim malim silama ne pridaje se, prilikom raspravljavanja ovih sudbonosnih pitanja po nas, ona uloga, na koju imamo pravo. U diskusiji o granicama, koje traju već četiri meseca nas su saslušali svega tri puta: dva puta po pitanju Banata i jedan put (samo Gospodina Ministra Spolj. Poslova Trumbića) po pitanju Rijeke. A za sve ostale naše granice do danas niko nas nije ni pitao, ni saslušao naše razloge, već su ih rešili bez nas. Naš rad za sve ovo vreme sastojao se u privatnoj akciji pojedinih Delegata kod svojih prijatelja i poznanika. Pa i sada, kad je već pitanje granica rešeno i kada će se uskoro saopštiti i našim neprijateljima, nama ga još zvanično ne saopštavaju, već ga kriju od nas. Stalno se održava vest, da će se malim silama saopštiti ugovor o miru jedno posle podne u oči onog dana, koga će se pre podne saopštiti neprijatelju.« (B. Krizman, Pitanje granica Vojvodine na Pariškoj mirovnoj konferenciji 1919. godine, Zbornik Matice Srpske za društvene nauke, 24/1959, 63.)

Na urgenciju šefa talijanske delegacije Orlando pružila mu se prilika da tek 3. travnja — na sastanku Vijeća četvorice¹¹⁵ — izloži stav talijanske delegacije, zahtijevajući i Rijeku, čemu se usprotivio Wilson, predlažući da je proglašene slobodnim gradom. Isto popodne saslušali su (samo bez Orlando!) ekspozice Trumbićev o Rijeci,¹¹⁶ i on je tom prilikom ponovio zahtjev jugoslavenske strane da Rijeka pripadne jugoslavenskoj državi. Ubrzo su, u kompletnom sastavu, nastavili diskusiju o sudbini Rijeke i jadranskom pitanju u cjelini i Orlando je na to — budući da je glavna opozicija dolazila s američke strane — predložio sastanak s Wilsonom u četiri oka.

Pripremajući taj sastanak, Orlando je uoči samog susreta s Wilsonom pokušao da slomi otpor jugoslavenske delegacije (Trumbića u prvom redu), povjerivši S. Crespiju da povjerljivo razgovara s Trumbićem. Na tom sastanku (11. IV) Crespi je pokušao da iskoristi pitanje podjele austro-ugarskog trgovačkog brodovlja, reparacija i gradnje željeznica da bi protivna strana odustala od Rijeke, što je Trumbić otklonio. »Trebalo riješiti pitanje Rijeke« — govorio je Crespi. »Mi je Talijani ne možemo pustiti; vi je Jugoslaveni ne možete dobiti. Ako bi Rijeka pripala nama, mi bismo vam dali sve druge ekonomske povlastice. Ono što je htio Wilson, to je neka vrsta neutralizacije, koja ne bi donijela dobra ni nama ni vama. Između nas i vas ostala bi neprekidna mržnja. Prema tome: nama Rijeka, vama ugovor, priznanje, povlastice, brodovi i drugo.« »Ja ovdje govorim privatno — odvratio mu je Trumbić — ali sam uvjeren, da je ovo moje mišljenje mišljenje čitavoga našeg naroda: Rijeka mora biti naša i o tome se apsolutno ne može raspravljati.«¹¹⁷

Na sastanku s Wilsonom 14. IV Orlando nije pošao za rukom da slomi Wilsonovu opoziciju. Wilson mu je tom prilikom uručio memorandum u kojem je Italiji na sjeveru (prema Austriji) priznao liniju londonskog ugovora ali joj je tu istu liniju osporio na istoku (prema Kraljevini SHS), a na sjednici Vijeća četvorice 19. IV¹¹⁸ Orlando je podnio ekspozice o zahtjevima talijanske delegacije i određeno formulirao tri njena temeljna zahtjeva, i to 1) na sve one teritorije koje se nalaze — po njegovu mišljenju — unutar prirodnih granica Italije; 2) na Rijeku na temelju načela o samoodređenju naroda; a 3) na Dalmaciju s otocima u suglasnosti s odredbama londonskog ugovora. Taj bi talijanski zahtjev uistinu značio da bi buduća granica išla uglavnom vododelnicom istočnih Julijskih Alpi i na Snežnik. Talijanskim se zahtjevima Wilson suprotstavio i tako je iz prvobitno talijansko-jugoslavenskog nastajao talijansko-američki spor.

Wilson je pripremio tekst svoje izjave o sporu s talijanskom delegacijom, a britanski ministar vanjskih poslova A. J. Balfour memorandum

¹¹⁵ P. Mantoux, n. dj., I, 127 i d.

¹¹⁶ Isto, 132 i d.

¹¹⁷ Vidi o tome: Krizman—Hrabak, Zapisnici, 108; B. Kojić, Rijeka i podjela austro-ugarske trgovačke mornarice, Jadranski zbornik III/1958, 287 i d. O tome je Trumbić govorio i u svom ekspoziciji pred predsjednicima klubova Privremenog narodnog predstavništva u Beogradu 23. rujna 1919. (Arhiv JAZU, Trumbićevi spisi, svežanj 67.)

¹¹⁸ P. Mantoux, n. dj., I, 276 i d.

o stavu vlada Francuske i V. Britanije (potpisnica londonskog ugovora!) i u njemu se odlučno izjasnio protiv ustupanja Rijeke Italiji. Wilson je i objavio svoj manifest — što je izazvalo senzaciju — otklanjajući da Rijeku prizna Italiji, a Orlando je na 24. IV demonstrativno napustio Konferenciju, a dva dana kasnije i Sonnino, no prije nego što je otputovao u Rim, Orlando je potpisao svoj odgovor Wilsonu koji je odmah — kao drugu senzaciju — objavila svjetska štampa. Tako je nesloga oko jadranskog pitanja u krugu velikih na Konferenciji postala očita svima. Vijeće četvorice ostalo je krnje, bez predstavnika Italije, a Konferencija zapala u tešku krizu.

Na poticaj američke delegacije došlo je u Parizu — pošto se Orlando u međuvremenu bio vratio — do direktnih talijansko-jugoslavenskih pregovora, ali tako da je jedna strana sjedila u jednoj, a druga u drugoj sobi luksuznog pariškog hotela Crillon — sjedišta američke delegacije! Međutim, ti »pregovori« nisu urodili plodom. Nato je Orlando zamolio A. Tardieua da sastavi novu formulu rješenja i tako je nastao »Tardieuv plan« koji je, između ostaloga, predviđao stvaranje nezavisne riječke države pod upravom Društva naroda. Američki su delegati na to pozvali Pašića i ostale na sastanak i tom im je prilikom Lansing saopćio sadržaj tog plana. Naša delegacija je sutradan predala Amerikancima svoje primjedbe a Wilson, Lloyd George i Clemenceau su 6. lipnja¹¹⁹ raspravljali o tom planu i primjedbama Jugoslavena i na kraju se složili da njihovi eksperti, na novoj osnovi, sastave zajednički američko-britansko-francuski prijedlog. Na sastanku, sutradan, Wilson je objasnio Orlando pojedini toga novog prijedloga i pri tom ga upozorio da bi vladi SAD bilo nemoguće ići dalje od toga što, eto, sada predlaže. Talijanska vlada to nije mogla prihvatiti, pa je ubrzo doživjela poraz u parlamentu i Orlando je bio prisiljen da se povuče. Na njegovo mjesto došao je Francesco Nitti, a resor vanjskih poslova preuzeo T. Tittoni (kasnije V. Scialoja).¹²⁰

Započinjala je nova faza pregovora o jadranskom pitanju: Balfourov memorandum predstavljao je najnižu tačku krivulje talijansko-francusko-britanskih pregovora i dogovaranja o jadranskom pitanju i ta se krivulja, u nastavku rada Konferencije nakon potpisa mirovnog ugovora s Njemačkom 28. lipnja 1919, počinje postepeno — mada polako i s naporom — uspinjati, pokazujući uzajamno razumijevanje u vrhovima, dok uloga američke delegacije (poslije Wilsonova odlaska iz Pariza, a osobito uslijed njegove kasnije teške bolesti)¹²¹ — također polagano — prelazi u drugi plan.

Tittoni je postupao oprezno i nastojao je, uz ostalo, da ispita mišljenje jugoslavenske strane, i to s pomoću američkog eksperta D. W. Johnsona koji je 8. VII¹²² prenio Trumbiću ovu osnovu za kompromis: Boka

¹¹⁹ Isto, II, 322 i d.

¹²⁰ Opš.: P. Alatri, Nitti, D'Annunzio e la questione adriatica (1919—1920), Milano 1959.

¹²¹ Wilsona je u jesen 1919. udarila kap i otada do ožujka 1921. bio je suviše bolestan i k tome i djelomično uzet da bi mogao obavljati službene poslove predsjednika SAD.

¹²² B. Krizman, Jadransko pitanje na pariškoj mirovnoj konferenciji (od 28. juna 1919—9. decembra 1919), 270 i d.

Kotorska s Lovćenom Italiji, a Italija je zauzvrat spremna da prepusti sve otoke Dalmacije i Kvarnera. U tom slučaju bi Tittoni na sjeveru prihvatio Wilsonov prijedlog (Wilsonovu liniju), tako da bi nova talijanska granica išla od istočnog grebena Julijskih Alpi na Rašu, a pristao bi i na Wilsonov prijedlog o jastuk-državi u Rijeci, gdje bi Jugoslavija uživala ona prava koja Poljska ima u Danzigu, s tim da Česima i Madarima omogućiti trgovački izlaz na Rijeku. Trumbić je odmah upoznao članove delegacije i predsjednika vlade Protića s tim prijedlogom i svi su ga jednodušno odbili.

»Prvi Tittonijev plan« predviđao je, između ostaloga, da Rijeka sa zaleđem i otokom Krkom postane slobodna država pod zaštitom Društva naroda, no taj plan torpedirao je Wilson, ostajući kod onog rješenja jadranskog pitanja kako ga je bio skicirao pred svoj odlazak iz Pariza. Još dok su pregovori o pronalaženju neke srednje linije bili u toku, na talijanskoj su se strani angažirali vrlo utjecajni krugovi da spriječe izvršenje prijedloga savezničke komisije o Rijeci (koja je predložila predaju gradske uprave u ruke savezničke vojne komisije, smanjenje talijanskih vojnih kontingenata i zamjenu karabinjera engleskom policijom) da bi Rijeku spasilu za Italiju. D'Annunzio je uz pomoć vojske i mornarice izvršio zadatak i na čelu svojih legionara ušao u Rijeku (12. IX). Zagospodarivši Rijekom, D'Annunzio je unio nove elemente u situaciju i Rijeka je tako postala — osim toga što je već predstavljala kamen smutnje na Konferenciji — težak i složen problem talijanske unutrašnje politike.¹²³

Pred šefove delegacija u Parizu Tittoni je, 15. rujna, iznio svoj »Drugi plan« u kojem je, između ostaloga, predvidio da grad Rijeka (corpus separatum) dođe pod suverenitet Italije. I tom je prilikom — kao uostalom i kod prvog plana — Tittoni pokušao da u direktnim pregovorima privoli jugoslavensku stranu na popuštanje. Prvom prilikom su posrednici na talijanskoj strani bili F. Quartieri i P. E. Bensa, a na jugoslavenskoj dr. Smodlaka, dok je u drugoj prilici iskoristio svog šefa kabineta (E. Paternò) da posredovanjem dra Luja Vojnovića uspostavi vezu s Trumbićem.

Nitti i Tittoni su na zasjedanju ratnog vijeća u Rimu 6. listopada¹²⁴ ocrnali tok proteklih pregovora i istakli da se novi talijanski prijedlozi odnose prije svega na tri tačke: 1) specijalni statut za Rijeku, 2) popuštanje Italiji teritorijalnog pojasa duž obale koji omogućuje njenu teritorijalnu povezanost s Rijekom, 3) ustupanje Lastova Italiji. Te nove talijanske zahtjeve sadržavao je novi Tittonijev plan (»Treći plan«). Kad je Trumbić saznao da Tittonijev plan ne sadrži zahtjev da Italija dobije suverenitet nad Rijekom, nego da se u planu predviđa da ta »jastuk-država« bude definirana bez plebiscita, da se granica Italije treba da dotiče grada Rijeke, da bi riječka država obuhvatila kotare Postojna i Idrija, pa Sušak do Bakra, da bi državica bila neutralna, a Italija bi dobila mandat njenog vanjskog predstavništva, Lošinj bi pripao Italiji, a Cres i Krk riječkoj državi, Zadar bi postao slobodan

¹²³ Opš.: F. Čulinović, Riječka država. Od Londonskog pakta i Danuncijade do Rapalla i aneksije Italije, Zagreb 1953.

¹²⁴ P. Alatri, n. dj., 256.

grad pod Društvom naroda, da bi se Italija na taj način odrekla london-skog ugovora, a Kraljevina SHS bi dobila čitavu Dalmaciju i otoke, naredio je Vojnoviću da prenese talijanskoj strani da se takve sugestije odbijaju »a limine« i da prekine vezu s njima.

Talijanska je diplomacija poduzimala sve moguće da nekako privoli Wilsona na koncesije ali je sve ostalo bezuspješno. Zbog toga je pokušala da izvrši pritisak na jugoslavenske predstavnike, i to s pomoću francuskog publiciste J. Herbettea. Herbertte je 29. listopada¹²⁵ posjetio Trumbića i saopćio mu da je razgovarao s Tittonijem koji mu je povjerio da su se definitivno razišli s Amerikancima. Tittoni mu je dalje rekao da će talijanska politika zbog toga ići ubuduće za tim da čuva stvarno stanje i da pod okupacijom drži čitav teritorij armistisa, a da će D'Annunzija ostaviti na Rijeci. U pogledu Rijeke da vidi teškoću u tome što se Rijeka ne nalazi u ugovoru o primirju. Ako Saveznici protjeraju D'Annunzija, neće osobno imati ništa protiv. On osobno vodit će neprijateljsku politiku prema Jugoslavenima svugdje, kao što su je Talijani već s uspjehom vodili u pitanju Radgone. Tako isto će postupiti u pitanju Caribroda (prema Bugarskoj). Okupit će Austrijance, Mađare i Bugare protiv Jugoslavena.¹²⁶ Predložio je Herbetteu da jugoslavenska strana pristane na ono na što Amerikanci neće pristati, a talijanska će vlada zauzvrat odustati od opozicije u pitanju Crne Gore i pružit će Jugoslavenima pomoć u drugim pitanjima. Međutim, Trumbić je otklonio i taj pokušaj, što Tittonija nije obeshrabrilo. Ponovo je pokušao da jugoslavensku stranu privoli da pristane na njegove zahtjeve i u tu svrhu angažirao bivšeg ruskog ministra vanjskih poslova S. D. Sazonova, no Trumbić je i to otklonio.

Talijanska je strana, opet, otklonila prijedloge sadržane u zajedničkom američko-britansko-francuskom memorandumu od 9. XII 1919, tim »Wilsonovim testamentom o jadranskom pitanju«,¹²⁷ a Nitti je pokušao za vrijeme boravka regenta Aleksandra u Parizu, u prosincu,¹²⁸ da

¹²⁵ B. Krizman, n. dj., 319 i d.

¹²⁶ Zanimljive su pojedinosti o držanju Tittonijeva pomoćnika u ministarstvu vanjskih poslova u Rimu Carla Sforze u drugoj polovici studenog 1919. kad povjerava izaslaniku D'Annunzija da misli da nije nemoguće naći jedno rješenje i za čitavu Dalmaciju pri eventualnom raspadu jugoslavenske države (na primjer: slobodna država pod talijanskim protektoratom!). V.: G. Giuriati, Con D'Annunzio e Millo in difesa dell'Adriatico, Firenze 1954, 87 i d.

¹²⁷ F. Šišić, Jadransko pitanje na Konferenciji mira u Parizu. Zbirka akata i dokumenata; Zagreb 1920, 41—51.

¹²⁸ Aleksandar je već u to vrijeme zastupao mišljenje da se valja nekako nagoditi s Italijom i poći linijom pomirenja i suradnje. Toj političkoj liniji ostao je vjeran i kasnije, pojačavajući napore i nastojanja da dođe do što uže suradnje s Rimom. To se očitovalo i 1924. god. (Rimski ugovori), u Ninčičevoj politici, 1928. god. prilikom ratifikacije Nettunskih konvencija i u tajnim pregovorima s Mussolinijem (v. Marinković—Dino Grandi i pomoću posrednika gen. Guido Malagola Capi).

Izvan svake je sumnje da se on kao regent jako zanimao za pitanja vanjske politike; činjenica je da je u toku 1919. dolazio na sjednice ministarskog savjeta i na njima predsjedavao, osobito kad bi se pretresala vanjskopolitička pitanja. Na njima se običavalo čitati najvažnije brzojavke delegacije i diplomatskih predstavnika u inozemstvu, diskutirati i, čak, određivati sadržaj odgovora. Aleksandar je kasnije sve više privlačio poslove iz resora vanjskih poslova, postajao sve aktivniji u samom ministarstvu i sve više postupao s ministrom vanjskih poslova kao *svojim ministrom* a manje kao s članom vlade (tu je Momčilo Ninčić bio najbolji primjer za takav razvoj prema autokratizmu).

posredovanjem V. Bérarda ponovo dođe u vezu s Trumbićem. Bérard je, naime, 12. XII¹²⁹ ispričao Trumbiću da ga je posjetio »neki Talijan« (nije mu mogao reći njegovo ime!), poslan od Nittija, i zamolio ga da posreduje kod Trumbića i da ga pita bi li se on htio sastati s L. Bissolatijem koji bi u tu svrhu odmah došao u Pariz. Predmet bi njihova razgovora bio da nađu rješenje jadranskog pitanja, a da Talijani ne bi pri tom uopće reflektirali na Dalmaciju, izuzevši po koji otok. Trumbić je odgovorio Bérardu da prethodno traži ove dvije garancije: da se Bissolati legitimira pismom Nittija i da D'Annunzio prije napusti Rijeku, a da inače pregovori nemaju smisla. Tako je počela opet nova faza u rješavanju jadranskog pitanja.¹³⁰

Da, na kraju, pokušamo povući crtu i ispod nje staviti zaključne podatke kao neku rekapitulaciju.

Do stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca došlo je ujedinjenjem Srbije i Crne Gore s južnoslavenskim zemljama Austro-Ugarske (»Državom Slovenaca, Hrvata i Srba«, proizašlom iz »prevrata«), pošto je Srbija izašla iz rata 1914—1918. kao pobjednica, a s njom i društvena klasa koja je zajedno s dinastijom držala svu vlast u njoj: njena buržoazija. Proširujući svoju političku vlast i odredbe srpskog ustava na čitavu državu — uz neprestanu prisutnost nacionalnog pitanja od samog početka zajedničkog života pod istim državnim krovom i uz postepeno širenje središnjeg činovničkog i vojnog aparata u druge krajeve i centre — buržoazija je nastojala da stvoreno sačuva i nekako održi, oslanjajući se prvenstveno na vojsku, u uvjetima koji ni unutra ni prema vani nisu bili dobri. Bez sumnje: opći politički položaj Kraljevine SHS u prvoj godini života bio je sve drugo samo ne povoljan i stabilan. Okružena od sedam susjeda — od kojih je šest bilo s njom u sporu zbog granice ili u sukobu na granici — i pritisnuta krajnje nepovoljnim odredbama ugovora o primirju od 3. XI 1918, prilično prepuštena sama sebi od »saveznika« iz rata (Francuske i V. Britanije), koji su imali svoje imperijalističke račune u Podunavlju i na Balkanu, ili, opet, susretana s gotovo neprekidnim neprijateljstvom talijanske diplomacije, u teško poremećenoj Evropi, lišenoj prisutnosti dviju velesila (carske Rusije i carske Njemačke), u vrijeme kad se na svakom koraku osjećaju tragovi tek okončanog rata i kad Mirovna konferencija treba da stvori ili, opet, odobri i legalizira novu političku kartu Evrope, Kraljevina SHS gotovo nije izlazila iz krize. Rat je Srbiju opustošio a ni u drugim pokrajinama nove države nije bilo mnogo bolje jer je u nekim krajevima zaprijetila i glad, pa se pitanje ishrane i snabdijevanja postavljalo kao jedno od najvažnijih i najhitnijih. Međutim, prvih mjeseci bio je zadržan ratni sistem racioniranja, a taj je u »mirnodopskim« uvjetima funkcionirao još slabije nego za vrijeme rata, pa se diljem čitave zemlje razmahala spekulacija, cijene

¹²⁹ B. Krizman, n. dj., 339, bilj. 240.

¹³⁰ O pojedinostima razgraničenja sa svim susjedima: *Juraj Andrassy—Stevan Ćirković. Règlement des questions de frontières entre le royaume de Yougoslavie et les états voisins: Italie, Autriche, Hongrie, Albanie, Grèce, Bulgarie et Roumanie, Beograd — Paris 1934, Extrait de l'Annuaire de l'Association Yougoslave de droit international, deuxième volume 1934.*

strahovito porasle, papirni novac gubio vrijednost, a pri tom najteže trpjeli oni slojevi koji su imali najmanje. Tome su se pridružili: nesredne saobraćaja, diskriminacioni postupci pojedinih pokrajinskih vlada, razne administrativne smetnje, zabrane i birokratska odugovlačenja, neriješeno valutno pitanje, nemiri i proplamsaji pobuna seljaka i vojnika, a iznad svega zlosretna politika opće centralizacije. Nenadana mjera vlade da proglasi potpuno slobodnu trgovinu samo je pogoršala ionako loše stanje u ekonomici, a prve mjere u pravcu agrarne reforme — zamišljene kao ventil za nagomilano nezadovoljstvo i socijalni bunt — nisu umanjile teškoće na privrednom polju. Tako su pitanja snabdijevanja i prehrane ostajala otvorena; spekulacija je cvala a korupcija se širila; nezaposlenost se osjećala na svakom koraku; buržoazija je krenula u sve veće i bezočnije bogaćenje, a proletarijatu se pogoršavali uvjeti života što je izazivalo porast nezadovoljstva i revolucionarnog raspoloženja manifestiranog u brojnim štrajkovima i tarifnim akcijama, pa je taj proces radikalizacije radničkih masa doveo do Kongresa ujedinjenja i stvaranja SRPJ(k).

Kraljevina SHS (»Srbija«) nije u Parizu samo pripadala nizu država »s ograničenim interesima« nego su s njom postupali kao državom s ograničenim *pravima*. Metoda rada na Konferenciji — kako bi to rekao Trumbić — za male je narode bila neugodna. Po prvim plenarnim sjednicama činilo se da će mali narodi biti na ravnoj nozi s velikima. To je trajalo kratko vrijeme, pa su Veliki uzeli sve u svoje ruke. Najprije se formiralo Vijeće deseterice, a zatim Vijeće četvorice koje je bez priziva odlučivalo o svim pitanjima. Uz to, bile su formirane komisije za pojedina pitanja i one su saslušavale članove ili stručnjake pojedinih delegacija o njihovim zahtjevima i željama ali se s njima nije raspravljalo ni u Vijeću četvorice ni pred komisijama o brojnim pitanjima nove države: reparacija, podjele austro-ugarskog trgovačkog i ratnog brodoljva, ratnog troška Srbije, likvidacije finansijskih odnosa Hrvatske i Ugarske, itd. To se osobito očitovalo pri raspravljanju teritorijalnih pitanja, i tu je delegacija Kraljevine SHS bila usamljena jer nijedna velesila — osim Italije — nije u našim teritorijalnim pitanjima bila *direktno* zainteresirana. »A kako je poznato — govorio je Trumbić u Privremenom narodnom predstavništvu 23. rujna 1919 — Italija je u konfliktu s našom državom, što je za nas teško, jer je ona Velika Sila i sedi u Savetu Četvorice. Talijanska politika nam je neprijateljski raspoložena. Osećamo je i onde gde ona nema svojih direktnih interesa. Ona je protiv nas pače i u našim pitanjima s Austrijom i Madžarskom. Talijani su razvili nečuvenu propagandu, koja je imala glavnu tendenciju da nas pred svetom kompromitira. Jedina je sreća što je ta propaganda odviše preterana i nemoralna tako da često postizava obratan utisak. Geografski položaj naše države naša je slabost. Razgraničavamo se sa šest od sedam susednih država. Naša je suvozemna granica barem dvaput duža od Francuske, i skoro na svim stranama imamo pogranična pitanja. Neka se uvaži uz to još da Italija ima Londonski Ugovor, koji veže Francusku i Englesku i da je postigla vojničku okupaciju naše teritorije. To su činjenice kojih težinu odviše osećamo.« Na bugarskoj granici delegacija je tražila korekturu da bi uglavnom zaštitila istočnu granicu i željezničku prugu Beograd—Skoplje—Solun opasno izloženu kod Vra-

nja i Strumice; u Banatu je zahtijevala liniju Dunav—Lisa—Moris i na istoku liniju koja ide dvadesetak kilometara istočno od Vršca i Temišvara, što joj nadležna komisija u cijelosti nije htjela odobriti; u Bačkoj joj je priznala Suboticu ali ne Baju, u Baranji je dobila trokut između Dunava i Drave, zatvoren linijom koja ide od Kis-Köszega na Dravu kod D. Miholjca, dok za Međimurje nije bilo teškoća. Sa sjeverozapadnom granicom (prema Austriji) bilo je mnogo teškoća i delegaciji je konačno pošlo za rukom da dobije Maribor i dolinu Drave, Prekomurje i plebiscit u Celovečkoj kotlini. Najtvrdi orah predstavljalo je pitanje razgraničenja s Italijom na Jadranu, i to »jadransko pitanje« zaprijetilo je u jednom trenutku da razbije čitavu Konferenciju. Poslije mnogih peripetija, talijanska je strana, na završetku 1919. godine, otklonila i zajednički memorandum velesila od 9. prosinca i tako je to pitanje ostalo neriješeno, pošto je Mirovna konferencija okončala svoja zasjedanja u Parizu.

SUMMARY

THE POSITION OF THE MONARCHY OF SERBS, CROATS AND SLOVENES IN THE WORLD IN 1919

In the first part of the article the author describes the general situation in which the Yugoslav state found herself directly after the federation was proclaimed on December 1, 1918. Her position at that time was anything but favourable and stable. She was surrounded by seven neighbours, and with six of them she was either in dispute or in conflict over their common frontiers. She was weighed down by the unfavourable conditions of the armistice of November 3, 1918 and left to herself by her war "allies" (France and Great Britain) who had their own imperialist interests in the Danube region and on the Balkan Peninsula. She was met and treated by almost incessant hostility in Italian diplomacy. At a time when Europe was greatly disturbed and deprived of the presence of two great powers (Tsarist Russia and the German Empire), at a time when traces of the recently ended war were everywhere and when the Peace Conference was to create or ratify and legalize the new political map of Europe, the Monarchy of Serbs, Croats and Slovenes was almost constantly in a state of crisis. The war of 1914—1918 had devastated Serbia, but the situation was not much better in other parts of the new state either. In many regions famine threatened and the problem of food and supplies became one of the most important and most pressing. In the first few months the system of rationing from the war was kept, but in peacetime it worked even worse than during the war. Speculations flourished in the whole country, prices rose alarmingly and paper money lost value. Those who had least suffered most. To all this was added disorder in communications, the discrimination practised by some regional governments, various difficulties in the administration, prohibitions and bureaucratic delays, the unsolved monetary question, unrest and revolt among the peasants and soldiers and above all the ill-fated and perilous policy of centralising everything. The government's unexpected measure of declaring a complete freedom of trade only changed the situation in the economy from bad to worse, and the first measures taken in the direction of an agrarian reform — devised as a vent for the accumulated discontent and rebelliousness

remained open, speculation flourished and corruption spread. Unemployment could be felt everywhere. The capitalists started amassing riches faster and unscrupulously and the conditions of the proletariat got worse. This provoked discontent and a revolutionary mood which manifested itself in numerous strikes and tariff actions. The process of radicalization among the working masses resulted in the Congress of Consolidation and the creation of the Socialist Worker's Party of Yugoslavia (of Communists).

In the second part of the article the author discusses the main problems of foreign policy and states that the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes ("Serbia") did not get a good reception at the Peace Conference in Paris (1919—1920). On the contrary, it could be said that she was not only included among the countries with "limited interests" but was treated as a country with limited rights. This could be noticed at the very beginning of the work of the Conference at the discussion of the number of delegates of the countries taking part. It could be seen even better in the question of the international recognition of the new conditions in public law formed by the union of Serbia and Montenegro with the South Slav countries that had been included in the former Habsburg Monarchy ("The State of Slovenes, Croats and Serbs"). The Conference refused to recognize the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes as a whole, even though it recognized Poland and Czechoslovakia. The method of work at the Conference was unpleasant for small nations (A. Trumbić). At the first Plenary Meetings it had seemed that the small nations would be on an equal footing with the large ones. This only lasted for a short time, and then the representatives of the great powers took things into their own hands. First the Council of Ten was formed, and then the Council of Four. That Council of Four (Wilson—Lloyd George—Clemenceau—Orlando) decided all the more important questions put before the Conference without appeal. In addition Committees for certain questions were formed and they heard the requests of members or experts from certain delegations. The representatives of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes were heard too. But they did not take part in the discussions of the Council of Four or in the Committees on numerous questions important for the new Yugoslav state: the question of reparations, the division of the Austro-Hungarian merchant and war fleet, the war expenses of Serbia, the liquidation of financial relations between Croatia and Hungary etc. This was especially well felt at the Conference's discussions of territorial questions. The delegation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was in an exceptional position in this question because none of the great powers except Italy were directly interested in her territorial problems. The delegation demanded corrections towards Bulgaria that would protect the eastern frontier and the railway line Belgrade—Skopje—Salonica exposed at Vranje and Scrumica. In Banat it demanded the line Danube—Tisa—Moriš and in the east the line that passes about 20 kilometers to the east of Vršac and Temišvar. The Committee in charge of these questions did not grant its requests completely. In Bačka the Committee granted it Subotica, but not Baja. In Baranja it got the triangle between the Danube and the Drava closed by the line that runs from Kis-Köszeg to the Drava at Donji Miholjac. There were no difficulties in Međimurje, but there were many with the northwestern frontier (towards Austria) and the delegation finally managed to get Maribor and the valley of the Drava, Prekomurje and a plebiscite in the Celovec basin. The question of the frontier with Italy on the Adriatic caused the most difficulties, and at one point the "Adriatic question" threatened to break up the whole Conference. After many complications the Italian side, at the end of 1919, rejected the great powers' joint memorandum of December 9, and so that question remained unsolved when the Peace Conference finished its session in Paris.